

บทที่ 2

ปัจจัยสำคัญในเมืองไทยที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำ

เนื้อหา

- การศึกษา
- พุทธศาสนา
- รายได้ของประชาชน
- ขนบธรรมเนียมประเพณีบางประการ

สาระสำคัญ

1. คนไทยส่วนใหญ่มีการศึกษาค่อนข้างต่ำ การติดต่อสื่อสารระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชาจึงเป็นการสื่อสารแบบเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง
2. ผู้นำจะอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาช่วยในการบังคับบัญชา
3. เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่มีรายได้ต่ำ และยึดมั่นอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง ดังนั้นผู้นำจึงมักจะใช้ระเบียบการบังคับบัญชาที่เหมาะสมกับรายได้ และขนบธรรมเนียมประเพณี

วัตถุประสงค์

ผู้ศึกษาสามารถ :

1. ป่งชี้ถึงปัจจัยสำคัญในเมืองไทยที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำ
2. อธิบายถึงอิทธิพลของหลักธรรม พระสงฆ์ และวัดที่มีต่อการเป็นผู้นำ
3. อธิบายถึงอิทธิพลของขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีต่อการเป็นผู้นำ และการนำขนบธรรมเนียมประเพณีไทยมาผสมผสานกับหลักของการบังคับบัญชา

บทที่ 2

ปัจจัยสำคัญในเมืองไทยที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำ

บทนำ

เนื่องจากคนไทยเป็นชนชาติที่มีสิ่งแวดล้อม นิสัยใจคอ ตลอดจนวัฒนธรรมของตนเอง โดยเฉพาะการที่จะพูดถึงศิลปะในการเป็นผู้นำ จึงจำเป็นที่จะต้องพูดถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำด้วย ศิลปะในการพูด หรือในการเป็นผู้นำสำหรับคนไทยนั้นจะมีลักษณะและวิธีการเป็นของตนเองโดยเฉพาะ บางอย่าง บางลักษณะ ไม่สามารถจะลอกมาจากตำราหรือหลักการของชาวต่างชาติได้

ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำตลอดจนการพูดของผู้นำนั้นมีอยู่มากมาย และกว้างขวางจะขอนำเฉพาะปัจจัยที่สำคัญมากแล้วซึ่งได้แก่การศึกษา พุทธศาสนา รายได้ของประชาชนและขนบธรรมเนียมประเพณีบางประการ

1. การศึกษา การศึกษาของคนไทยโดยส่วนรวมแล้วจะยังอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ จำนวนผู้ที่สำเร็จการศึกษาในชั้นสูงยังมีน้อย และจำนวนพลเมืองที่จบชั้นประถมศึกษาแล้วอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ก็มีจำนวนมาก เมื่อเป็นเช่นนี้การติดต่อสื่อสารระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชาจึงมักจะเป็นแบบเบื้องบนลงมาสู่เบื้องล่างมากกว่าแบบเบื้องล่างสู่เบื้องบนหรือในแนวนอน

2. พุทธศาสนา พระพุทธศาสนามีอิทธิพลสูงมากในหมู่คนไทย จะขอแยกอิทธิพลของพุทธศาสนาออกเป็นสองประการคือ อิทธิพลของหลักธรรมและอิทธิพลของพระสงฆ์

2.1 อิทธิพลของหลักธรรม เป็นที่รู้ ๆ กันว่าคนไทยส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา และเป็นที่ยอมรับกันว่า หลักธรรมของศาสนาพุทธเป็นปรัชญาสำคัญในการดำรงชีวิตของคนไทย เมื่อประชาชนส่วนใหญ่เชื่อและนับถือในหลักธรรมะแล้ว พุทธศาสนาจึงเป็นแรงดันในจิตใจของคนไทยทั้งในด้านความร่วมมือร่วมใจก่อให้เกิดกำลังมหาศาลในการร่วมมือกระทำการใด ๆ ก็ตาม และเป็นแรงดันให้ยอมรับพฤติกรรมของคนบางคนในสังคม โมเชลได้กล่าวถึงพุทธศาสนาในเมืองไทยว่า

“.....พุทธศาสนามีความหมายมากกว่าเป็นศาสนา แต่เป็นวิถีชีวิต เป็นสิ่งมีค่า เป็นกิจกรรม
ซึ่งผสมผสานเข้าในชีวิตประจำวันของคนไทยอย่างแยกมิได้”

ศรัทธาอันแรงกล้าในพระธรรมในพระพุทธศาสนาทำให้คนไทยรับเอาข้อธรรมะ
เช่น ทศ 6, สัปบุริสธรรม 7, พรหมวิหาร 4, บารมี 10, และธรรมซึ่งนำมาซึ่งความสำเร็จ
อื่น ๆ เข้ามาใช้ในกิจการต่าง ๆ เช่นทางการปกครอง เข้ามารวมกับศิลปะในการเป็นผู้นำอย่าง
กว้างขวาง

ในการปกครองทุกหน่วยของคนไทยเรา นับตั้งแต่การปกครองประเทศจนถึงการ
ปกครองหน่วยย่อย ๆ พระพุทธศาสนามีอิทธิพลเข้ามาอยู่เหนือจิตใจของคนไทยนับตั้งแต่องค์
ประมุขของประเทศลงมาจนถึงหัวหน้าหน่วยงานย่อย ๆ ดังนั้นกฎหมายที่ออกใช้ก็ดีหรือระเบียบ
และข้อบังคับต่าง ๆ ก็ดี ผู้นำประเทศหรือผู้บังคับบัญชาจะอาศัยหลักของพระพุทธศาสนาเข้า
มาช่วย หรืออย่างน้อยก็มีให้ขัดแย้งกับศาสนา

2.2 อิทธิพลของพระสงฆ์และวัด อิทธิพลเช่นนี้ในกรุงเทพ เราอาจรู้สึกว่ามี
น้อยแต่สำหรับต่างจังหวัดหรือในหมู่บ้านแล้วพระมักมีส่วนเข้ามาร่วมในกิจการของชาวบ้าน
ด้วย เพราะขอบเขตของการปฏิบัติของคนธรรมดาและของพระสงฆ์ยากที่จะแยกกันได้เด็ดขาด
วัดทางพุทธศาสนาไม่เป็นเพียงแต่ศาสนสถานเท่านั้น แต่เป็นศูนย์กลางทั้งทางสังคมและทางที่
ตั้งของหมู่บ้านด้วย วัดเป็นแหล่งรวมและที่พบปะสังสรรค์ของชาวบ้านพร้อมกับเป็นที่ทำพิธี
ทางศาสนาด้วย นอกจากนี้แล้วยังเป็นที่รวมทางกิจกรรมสังคมอื่น ๆ อีก เช่นเป็นที่หย่อนใจของ
ชาวบ้าน เป็นที่เลี้ยงฉลอง เป็นที่สำหรับสนุกรสนานและมึนงาน พระสงฆ์มักเป็นที่นับถือสูงสุด
ของชาวบ้าน และมักจะให้คำปรึกษากับชาวบ้านเมื่อเวลาที่ชาวบ้านมีปัญหาหรือมีเรื่องเดือดร้อน
ฉะนั้นจึงนับได้ว่าพระสงฆ์เป็นบุคคลแรกที่ชาวบ้านเข้าไปหาและเป็นผู้ที่ให้คำปรึกษาพร้อม
ทั้งให้กำลังใจ

ด้วยศรัทธาของคนไทยที่มีต่อพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์เช่นนี้ ผู้นำทั้งหลายย่อม
สามารถอาศัยพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องช่วยให้การปกครองหรือการนำของตนมีสมรรถภาพ
ขึ้นโดยอาศัยหลักธรรมะเป็นหลักในการที่จะชักจูงหรือชักนำให้เข้าถึงจิตใจ ของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา
ในขณะเดียวกันก็ใช้เป็นสื่อในการติดต่อให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ที่กล่าวมานี้ผู้นำควรที่จะนำ
ศิลปะในการพูดเข้ามามีส่วนสัมพันธ์กับทางด้านพระพุทธศาสนาด้วย

¹James N. Mosel : “*Thai Administrative Behavior*” Indiana University Department of Government., 1957, p.291

3. รายได้ของประชาชน รายได้ของคนไทยส่วนใหญ่ต้องตกอยู่ในสภาพ “ชักหน้าไม่ถึงหลัง” ดังที่ปรากฏเป็นข่าวอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์โดยทั่วไปและเป็นข้อเท็จจริงที่พวกเราประสบกันอยู่เป็นประจำวัน ค่าครองชีพต่าง ๆ เพิ่มสูงขึ้นในขณะที่เดียวกันรายได้ของประชาชนก็ไม่ได้สัดส่วนกับค่าครองชีพ นอกจากนั้นความจำเป็นในการครองชีพสมัยใหม่ได้ชักนำให้คนไทยต้องยอมรับของบางประเภทที่เคยจัดอยู่ในบรรดา “ของฟุ่มเฟือย” ในสมัยก่อนว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นในการครองชีพในสมัยนี้ด้วย ทำให้เป็นการเพิ่มรายจ่ายมากยิ่งขึ้นโทรทัศน์ก็ดี ตู้เย็นก็ดี วิทยุก็ดี รถยนต์ก็ดี นาฬิกาข้อมือก็ดี รวมทั้งการเสริมสวยของสตรี ฯลฯ เหล่านี้เป็นตัวอย่างอันดีว่าได้กลายเป็นของที่จำเป็นของคนไทยทั่วไปในสมัยปัจจุบันเสียแล้ว ข้อเท็จจริงในเรื่องรายได้ต่ำของคนไทยนี้แม้รัฐบาลในชุดปัจจุบันก็ยอมรับว่า ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่และข้าราชการชั้นผู้น้อยยังได้รับความเดือดร้อนอยู่เป็นอันมาก จึงได้พยายามทุกวิถีทางที่จะช่วยเหลือและได้วางโครงการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติขึ้น

เมื่อผู้นำทราบว่ารายได้ส่วนใหญ่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชาของตนต้องกระเบื้องกระเสี้ยนและส่วนใหญ่ต้องตกเป็นหนี้สินจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการปลดบขวัณหรือบำรุงกำลังใจในบางครั้ง นอกจากนี้ผู้นำก็ควรที่จะใช้ศิลปะในการเป็นผู้นำทางด้านปฏิธานอีกด้วย

4. ขนบธรรมเนียมประเพณีบางประการ จะขอกล่าวถึงขนบธรรมเนียมและประเพณีบางประการที่เกี่ยวกับการปกครองและที่ผู้นำควรจะรู้ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าคนไทยได้รับการสั่งสอนให้มีความเคารพในบุคคลที่มีวุฒิสูงกว่าหรือเรียกกันทั่วไปว่าผู้ใหญ่โดยเฉพาะพ่อแม่ ครู ผู้บังคับบัญชาและนายจ้าง เราคงจะเคยได้ยินคำพูดอยู่เสมอว่า “ตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด” ความนับถือที่คนไทยได้รับการปลูกฝังนี้ได้ก่อให้เกิดการยอมรับความเห็นของผู้ใหญ่ และถือว่าความเห็นของผู้ใหญ่เป็นของถูกต้อง หรืออย่างน้อยที่สุดแม้เราจะไม่เชื่อแต่ก็ไม่ควรโต้เถียงและควรยอมรับฟัง ความเป็นผู้ใหญ่ของไทยนิยมวัดกันด้วยวุฒิ 3 ประการคือ ชาติวุฒิ วัยวุฒิ และคุณวุฒิ แต่ส่วนที่สำคัญที่สุดดูเหมือนจะได้แก่วัยวุฒิ เพราะอย่างน้อยที่สุดวัยวุฒิก็เป็นสิ่งประทับใจประการแรก นอกจากนั้นยังมีส่วนประกอบอื่น ๆ ที่สามารถจะสร้างความนับถือในสังคมขึ้นได้อีกนั่นก็คือ เพศ อาชีพ ทรัพย์สินเงินทอง ความเป็นชาวกรุง การเป็นข้าราชการ ฯลฯ Blanchard ได้กล่าวไว้ว่า “.....เพศชายได้รับความยอมรับนับถือมากกว่าเพศหญิง ชาวกรุงเทพฯ ได้รับการนับถือจากชาวบ้านนอก ผู้เป็นเชื้อพระวงศ์หรือผู้ทำงานใกล้ชิดพระยุคลบาทจะเป็นที่ยอมรับนับหน้าถือตามากที่สุด รองลงมาได้แก่นักการเมืองชั้นสูง นายทหารชั้นผู้ใหญ่ ข้าราชการและครู

ลดหลั่นลงมาตามลำดับจนถึงพ่อค้าและกรรมกร”²

ในแง่ของสังคมทั่วไปผู้ที่มีอิทธิพลมากน่าจะได้แก่พระสงฆ์และครู สำหรับครูนั้นระบบการศึกษาของไทยมีส่วนช่วยในเรื่องนี้เป็นอันมาก เพราะในระบบการศึกษาของไทยนั้นนักเรียนมีหน้าที่รับความรู้และจดจำวิชาการต่าง ๆ ที่ครูบอกไว้ นักเรียนได้รับความรู้จากครูเป็นส่วนใหญ่และครูถือว่าเป็นผู้รอบรู้และเป็นผู้บอกและให้ความรู้แก่นักเรียน นักเรียนจึงมีหน้าที่เพียงรับความรู้และจดจำวิชาการต่าง ๆ ที่ครูบอกหรือสอนให้ ระบบเช่นนี้จึงสร้างความรู้สึกรักของคนไทยมาแต่เด็กว่า ครูเท่านั้นเป็นผู้ถูกต้อง ความรู้สึกเช่นนี้จะยังมีอยู่ในทุกระดับชั้นการศึกษาไม่มากก็น้อยแม้ในระดับอุดมศึกษาก็ตาม /

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้การปกครองแบบอัตตาธิปไตยก็ยังมีส่วนฝังรกรากอย่างหนาแน่นอยู่ในนิสัยของคนไทย การปกครองแบบบิดาปกครองบุตร ก็ยังคงติดอยู่ในนิสัยของคนไทยทั่วไปด้วยและเราจะเห็นได้จากการปกครองภายในครอบครัวและหน่วยงานย่อย ๆ ที่ยังใช้กันอยู่ เราจะเห็นว่าเป็นของธรรมดาที่นายจ้างจะต้องให้ที่อยู่ อาหารและเสื้อผ้า นอกเหนือไปจากค่าจ้าง มีห้างร้านบางแห่งยังนิยมจัดอาหารให้ลูกจ้างกินทั้ง 3 มื้อ พวกผู้ดียังนิยมเลี้ยงคนใช้เก่าแก่ไว้จนถึงลูกหลาน เมื่อแก่จนทำงานไม่ได้แล้วก็ยังให้ที่อยู่และอาหารตลอดไป

ด้วยขนบธรรมเนียมและประเพณีดังกล่าวมานี้อาจจะสรุปได้ว่า :

1. การปกครองแบบบิดาปกครองบุตรยังคงมีใช้กันอยู่ในครอบครัวและหน่วยงานขนาดเล็ก
2. การเคารพและนับถือผู้ใหญ่ของคนไทยทำให้เกิดการติดต่อกันทางเดียว คือจากผู้ใหญ่มาหาผู้น้อย
3. ผู้ที่ประกอบด้วยคุณอย่างใดอย่างหนึ่งหรือในสามอย่างคือ ชาติวุฒิ วิทยุฒิ และคุณวุฒิ หรือหลายอย่างโดยเฉพาะครูและพระสงฆ์จะเป็นผู้ที่ได้รับความนับถือจากคนทั่วไป

ผู้ที่จะเป็นผู้นำคนอื่นนั้นควรคำนึงถึงปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำดังได้กล่าวมาแล้วนี้ การจะใช้ศิลปะในการพูดหรือในการปกครองแบบใดแบบหนึ่งก็ควรนำมาผสมผสานให้เข้ากันได้ดีและมีประสิทธิภาพ

²Wendell Blanchard, (Country Survey Series), Edited by Thomas Fitzsimmons. New Haven : HRAF Press, 1959, p.406-413

5. ปัจจัยอื่น ๆ นอกจากปัจจัยสำคัญ ๆ ที่กล่าวมาแล้วยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำในปัจจุบัน ปัจจัยอื่น ๆ นั้น หากดูผิวเผินก็จะเห็นว่าเป็นรายละเอียดปลีกย่อยไม่สำคัญ แต่ก็เป็นที่ยอมรับว่ามีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำด้วย ปัจจัยเหล่านั้นคือ

5.1 บารมี ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายว่า

น. (1.) คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี 10 อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกามคือบวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฏฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี

(2.) คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา, คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ เช่นว่า ชมพระบารมี พระบารมีปกเกล้าฯ พ่ายแพ้แก่บารมี

บารมีในที่นี้หมายถึงบารมีในความหมายที่ 2 คือคุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ คุณความดีดังกล่าวนี้พอจะยกตัวอย่างได้เช่นการเป็นคนที่มีประกอบคุณงามความดีมาตลอด มีความประพฤติปฏิบัติดีเสมอต้นเสมอปลาย เป็นคนไม่ลืมหืมตา ในบางครั้งเจ้าตัวมีบารมีไม่มากพอจึงต้องอาศัยบารมีของผู้อื่นมาช่วยส่งเสริมเกื้อกูล เช่น นายกวีจะลงสมัครเป็นผู้ใหญ่บ้านแต่ต้องใช้บารมีซึ่งเป็นอดีตกำนันมาช่วยส่งเสริม เวลาหาเสียงจึงต้องพูดว่า นายกวี ลูกกำนันซ้อง หรือคุณพิชัย ลูกชาย คุณพระพิชิตณรงค์ หรือคุณณรงค์ที่เคยทำงานกับคุณหลวงโชติช่วงเรื่องซัย

นอกจากความดีที่ได้บำเพ็ญมาแล้ว บารมียังหมายถึงคุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ คุณสมบัติเหล่านี้มีหลากหลายแล้วแต่ค่านิยม ทัศนคติ วัฒนธรรม ฯลฯ ของกลุ่มและสังคมซึ่งพอจะยกมาเป็นตัวอย่างได้เช่น การมีการศึกษา การมีทรัพย์สินเงินทอง ยศฐาบรรดาศักดิ์ ตำแหน่งหน้าที่การงาน การมีบุคลิกเด่น-ดี การมีผู้ใหญ่ ผู้มีบุญวาสนาคอยโอบอุ้มสนับสนุน การมีชื่อเสียงและการเป็นที่รู้จักของคนส่วนใหญ่ การมีอำนาจ-มีอิทธิพล การมีบริวารตลอดจนสมัครพรรคพวก การมีคุณธรรม การมีตระกูลสูงหรือตระกูลใหญ่โต การมีความสามารถเข้ากับคนในกลุ่มต่าง ๆ ฯลฯ

เราจะเห็นว่าคนบางคนมีคุณสมบัติต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้มากมาย บางคนก็มีน้อย บางคนมีสติปัญญาดี การศึกษาดี ชาติตระกูลดี แต่มีบุคลิกภาพค่อนข้างจะอ่อนนุ่มนวลเป็นหญิงก็สามารถเป็นผู้นำกลุ่มได้ เพราะคนในกลุ่มนั้น ๆ คำนึงถึงคุณสมบัติด้านความรู้เป็นพื้นฐานรองรับ เช่น ผู้ที่เป็นอาจารย์ นักวิชาการ นักออกแบบเสื้อ ฯลฯ ส่วนคนบางคนมีบุคลิกภาพดี มีความสามารถเข้ากับคนในกลุ่มต่าง ๆ ได้ มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีการเจรจาดี แต่มีการศึกษาไม่มาก ชาติตระกูลไม่สูง แต่ก็เป็นที่ยอมรับของกลุ่ม เช่น ผู้ที่ทำหน้าที่ในด้านประชาสัมพันธ์หรืออาคันตุกะสัมพันธ์

5.2 ความรู้ สังคมไทยเป็นสังคมที่นิยมผู้นำที่มีความรู้มานานแล้ว จะเห็นว่า พ่อแม่ ผู้ปกครอง ยอมเสียทรัพย์สินเงินทองตลอดจนขายที่ทำกินเพื่อส่งเสียให้ลูกหลานได้มี การศึกษาสูง และมีทัศนคติที่ว่า ผู้มีการศึกษาสูงจะมีโอกาสได้เป็น “เจ้าคนนายคน” มากกว่า ผู้ที่มีการศึกษาน้อย ในสมัยก่อน ๆ ผู้ที่จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษา (เทียบกับสมัยปัจจุบันคือ ม.6 หรือ ปวช.) ก็นับว่าเป็นผู้มีการศึกษามากพอสมควรแล้ว แต่แนวโน้มในปัจจุบันนี้ ผู้ที่ จะเป็นผู้นำนั้นจะมีการศึกษาสูงขึ้น อย่างน้อยก็จบการศึกษาระดับปริญญาตรี จะเห็นว่า กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ส.จ. ฯลฯ ต่างก็มีระดับการศึกษาสูงขึ้นไปจนถึงขั้นปริญญาตรีกันแล้ว นอกจากนี้สังคม ไทยยังยกย่องว่าผู้ที่มีการศึกษาสูง และหลายปริญญาชั้นเป็นผู้ที่มีระดับสติปัญญาดีอีกด้วย

จะสังเกตเห็นว่าในการฝากพวกพ้อง หรือญาติมิตรเข้าทำงานนั้น มิได้ใช้เพียงแค่อิทธิพลเท่านั้น แต่ตัว “เด็กฝาก” นั้นจะต้องมีความรู้เป็นฐานรองรับตัวเองอีกด้วย

5.3 วงศ์ตระกูลและพวกพ้อง สังคมไทยส่วนใหญ่ เป็นสังคมที่นับถือ และเชื่อ ในตระกูลเก่าแก่และตระกูลที่เป็นข้าราชการบริหารของพระเจ้าอยู่หัว ฯลฯ เป็นตระกูลที่มี ยศศักดิ์สูง มีเกียรติ เป็นที่เชื่อถือและไว้วางใจได้ บางครั้งเมื่อผู้นำของตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ได้ทำความดีมากจนเป็นที่สรรเสริญเลื่องลือไปไกลก็มีส่วนเกื้อกูลให้คนอื่น ๆ ที่เป็นญาติในตระกูล หรือครอบครัวนั้นเป็นที่นับหน้าถือตา และไว้วางใจของคนในสังคมอีกด้วย

ส่วนการมีพวกพ้องก็เป็นสิ่งหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้เป็นผู้ผู้นำได้ เพราะการมีพวกพ้อง มากโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พวกพ้องที่ดี มีความรู้มีอิทธิพลมีทรัพย์สินก็จะสนับสนุน และแนะนำ ให้เป็นที่รู้จักในวงการต่าง ๆ และได้อุมชู ช่วยเหลือในธุรกิจต่าง ๆ ปกติแล้วคนเรามักจะมีแนวโน้ม สนใจผู้ที่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปอย่างกว้างขวางมากกว่า ผู้ที่อยู่โดดเดี่ยว ไม่มีใครรู้จัก ฉะนั้น การมีผู้เกื้อกูลสนับสนุนและมีพวกพ้องไว้ช่วยเหลือจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยให้เป็นผู้ผู้นำด้วยดัง โคลงโลกนิติที่ว่า

“ความรู้เปรียบได้ดัง	สัพพัญญู
ฉิบมีคนชู	ห่อนขึ้น
หัวแหวนค่าเมืองตรู	ตาโลก
ทองบรอรบพื้น	ห่อนแก้วมีศรี”

5.4 การรู้จักใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในการประชาสัมพันธ์ตัวเอง ผู้ที่ จะเป็นผู้นำในสมัยปัจจุบันนี้จะเป็นคนอยู่เฉย ๆ กับบ้านไม่ได้เสียแล้ว แต่จะต้องพยายามทำตัว ให้เป็นที่รู้จักของกลุ่มคน ของสังคม วิธีทำตัวให้เป็นที่รู้จักในกลุ่มเล็ก ๆ ไปจนกลุ่มใหญ่อย่าง กว้างขวางหรือที่เรียกว่าทำตัวให้เด่นให้ดัง (popular) นั้นอาจเริ่มต้นด้วยการเข้าร่วมกิจกรรม กับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง และพยายามเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง พร้อม

ทั้งแสดงตัวให้เป็นที่รู้จักของสมาชิกด้วยการอาสาทำงาน ในขณะที่เดียวกันก็พยายามสร้างความรู้จักมักคุ้นด้วยการใช้กิริยามารยาทที่อ่อนน้อม ความมีอัธยาศัย และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ที่กล่าวมาเป็นเพียงจุดเริ่มต้นซึ่งจะต้องใช้ระยะเวลาอันพอสมควรจึงจะเป็นคนดังคนเด่น จนเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป คนบางคนในสังคมปัจจุบันมักจะใช้เครื่องมือในการประชาสัมพันธ์ (บางกลุ่มเรียกกันว่า วิธี “ตีป๊อป”) นั่นก็คือเมื่อทำกิจกรรม บริจาคเงินหรือทำกิจกรรมเกี่ยวกับสาธารณกุศลก็จะลงข่าว บางครั้งบางคนถึงกับจ้างหรือคอบหานักวิทยุ นักหนังสือพิมพ์ เป็นเพื่อนเพื่อประชาสัมพันธ์ตัวเองให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป เป็นปกติอยู่เองที่คนเด่นคนดังเป็นที่รู้จักของคนส่วนใหญ่จะมีแนวโน้มได้รับเลือกให้เป็นผู้นำ

จะสังเกตเห็นได้ชัดว่าสื่อมวลชนมีอิทธิพลต่อมวลชนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์และวิทยุกระจายเสียง เมื่อหนังสือพิมพ์เขียนแสดงความนิยมและชื่นชม (เขียนเชียร์) บุคคลใดบุคคลหนึ่งสม่ำเสมอ ผู้อ่านส่วนใหญ่จะมีแนวโน้มคล้อยตามหนังสือพิมพ์ สำหรับวิทยุก็เช่นเดียวกัน ถ้าโฆษกเป็นที่นิยมของผู้ฟังส่วนใหญ่แล้วโฆษกสามารถจะชี้แนะและโน้มน้าวใจให้ผู้ฟังเลือกหรือยอมรับบุคคลที่ตนชี้แนะให้เป็นผู้นำได้

นอกจากหนังสือพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง และโทรทัศน์แล้ว ผู้ที่จะเป็นผู้นำยังใช้เครื่องมืออื่นที่จะเป็นการประชาสัมพันธ์ตนเองได้ เช่น การจัดฉายภาพยนตร์กลางแปลง หมอลำ ลำตัด โนห์รา ฯลฯ ขอยกตัวอย่างเช่น นายศักดิ์อยากเป็นผู้นำของหมู่บ้านและอยากประชาสัมพันธ์ตัวเองให้เป็นที่รู้จักของชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านมีงานรื่นเริงตามเทศกาล นายศักดิ์ก็จัดหมอลำมาแสดง พร้อมทั้งขึงป้ายว่า “ด้วยอภิรักษ์นาการจากนายศักดิ์ จิตรดั่ง” หรือจะให้หมอลำร้องบอกขอบคุณก็ได้ นอกจากการจัดในโอกาสรื่นเริงตามเทศกาลแล้ว อาจจัดในโอกาสอื่นก็ได้ เช่น ในงานศพ งานฉลองกุฐิน ฯลฯ บรรดาทรสพทั้งหลายนับว่าเป็นสื่อมวลชนรูปแบบหนึ่ง que เข้าถึงมวลชน และมีอิทธิพลต่อมวลชน ดังนั้นผู้ที่จะเป็นผู้นำจึงควรรู้จักใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในการประชาสัมพันธ์ตนเองให้เหมาะสมและตรงเป้าหมาย

นอกจากปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้ ก็อาจมีปัจจัยอื่น ๆ อีกเช่น การมีภรรยาหรือสามีเป็นคนสวย คนเด่น คนดัง ความร่ำรวย การมีอิทธิพลในรูปแบบต่างๆ การมีวิสัยทัศน์ ฯลฯ ปัจจัยต่างๆ ที่ช่วยส่งเสริมให้เป็นผู้นำได้นั้นจะมีหลาย ๆ ปัจจัยและจะเป็นฐานรองรับต่อกันไปด้วย

สรุปเนื้อหาในบทที่ 2

1. คนไทยมีนิสัยใจคอตลอดจนวัฒนธรรมเฉพาะของตนเอง ไม่เหมือนใคร การเป็นผู้นำของคนไทยจึงมีลักษณะและวิธีการเป็นของตนเองโดยเฉพาะ ฉะนั้นจึงควรรู้ถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำ .
2. ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำของคนไทย ได้แก่ การศึกษาพุทธศาสนา รายได้ของประชาชน และขนบธรรมเนียมประเพณี
3. ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำของคนไทย ได้แก่ บารมี ความรู้ วงศ์ตระกูลและพวกพ้อง การรู้จักใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในการประชาสัมพันธ์

แบบฝึกหัดบทที่ 2 “ปัจจัยสำคัญในเมืองไทยที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำ”

1. นอกจากปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวในบทนี้แล้ว ท่านคิดว่ามีปัจจัยอะไรอีกบ้างที่มีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำในสังคมไทย

2. ถ้าท่านจะเป็นผู้นำในตำแหน่งต่อไปนี้ ท่านควรมีปัจจัยสำคัญอะไรบ้างที่จะช่วยส่งเสริมท่าน

ก. ผู้นำนักศึกษา

ข. นางสาวไทย

ค. นักวิชาการ

ง. กำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน

จ. นายอำเภอ หรือปลัดเทศบาล

ฉ. ผู้แทนราษฎร

ช. นายกสมาคมพ่อค้าไทย

ซ. ประธานสมาคมกีฬาแห่งประเทศไทย

3. ถ้าท่านเป็นหัวหน้าฝ่ายดูแลและรักษาความสะอาดในหน่วยงานหนึ่ง ท่านคิดว่าตำแหน่งของท่านมีปัจจัยอะไรบ้างที่มีอิทธิพลและช่วยส่งเสริมต่อการเป็นผู้นำ และเพื่อที่จะเป็นผู้นำในตำแหน่งนี้ต่อไปนาน ๆ ท่านควรปฏิบัติตนอย่างไร

(เอกสารอ่านประกอบ)

พระบรมราชาวาท ฉบับที่ ๑

ที่ ๑/๓๒๕๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒

วันนี้ว่างเพราะเป็นวันพระ จึงจะขอจดหมายตั้งเตือนเฉพาะตัวลูกชายใหญ่^(๑) ให้พิจารณาถึงความประพฤติ หรือจะเรียกว่า พระราชจริยาแห่งพระเจ้าแผ่นดินในมหาจักรีบรมราชวงศ์ ซึ่งได้ทรงประพฤติสืบต่อ ๆ กันมา อันเป็นเครื่องให้พระบรมราชวงศ์ตั้งมั่นอยู่ได้ช้านานยิ่งกว่าบรมราชวงศ์อันมีมาแล้วแต่หลังทุก ๆ วงศ์ แต่ไม่ต้องการที่จะกล่าวข้อความโดยละเอียด ด้วยเหตุว่าเรื่องราวทั้งหลายอันจะอ้างถึงนี้ เมื่อจะอยากทราบความละเอียดเมื่อใด ก็อาจจะค้นพบได้โดยง่าย ในหนังสือต่าง ๆ มีพระราชพงศาวดารเป็นต้น จึงตั้งใจที่จะแนะนำไว้พอเป็นที่ระลึกถึงการตรวจสอบในความประพฤติของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งสืบสันตติวงศ์กันมาย่อมประพฤติตามให้คล้าย ๆ กัน เพราะฉะนั้นการทั้งปวงจึงมีใครจะผันแปรไปเป็นอย่างอื่นเร็วเหมือนบรมราชวงศ์อื่น ๆ

เมื่อว่ารวมยอดก็เป็นเดชะบุญของเมืองไทย ที่ได้เชื้อวงศ์เจ้าแผ่นดินเช่นนี้เป็นผู้ปกครองรักษา สมกับภูมิประเทศ และเผชิญให้ถูกผู้ที่เป็นเจ้าแผ่นดินนั้นเป็นผู้ซึ่งดำรงอยู่ในความสัตย์ธรรมอันสุจริตสืบต่อเนื่องกันมา ไม่มีเวลาแทรกปน คือ พระเจ้าแผ่นดินย่อมปฏิบัติอธิษฐานพระทัยในความสัตย์ธรรมอันซื่อตรง มิได้ตกไปในอคติ ๔ ประการ หรือจะเป็นบ้างก็ไม่เกินกว่าเหตุ ย่อมปราศจากอาฆาตจองเวรและริษยา สมัครงามพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ให้กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้ด้วยทางสังคหวัตถุเป็นต้น อันควรที่จะพึงพิจารณาและรำเรียนให้รู้แล้วปฏิบัติให้คงอยู่ตามเรื่องตามรอย พระบรมราชวงศ์จึงจะดำรงอยู่เป็นอนันตสาธารณะสืบไป ภายหน้า

อนึ่ง เมื่อว่าในเวลานี้ การสามัคคีภายในเป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่ว่าจะได้อัตนด้วยศัตรูภายนอกอันมีกำลังกล้ากว่าแต่ก่อน ถ้าหากการสามัคคีภายในไม่มีอยู่ได้แล้ว ไหนเลยการต่อต้านภายนอกจะรับรองอยู่ได้

จะขอดำเนินความตามพระราชจริยาแห่งพระเจ้าแผ่นดิน ในปฐมบรมราชวงศ์สืบลงมาโดยลำดับ ตามเหตุที่ท่านได้ตั้งปฏิบัติอธิษฐานพระราชหฤทัยประการใด และได้ทรงประพฤติโอบอ้อมอารีมาประการใดตามที่ได้รู้เห็น จำเดิมตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา ในแผ่นดินกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นสมเด็จพระ

(๑) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร.

เจ้าพระยามหาอำมาตย์ศรี ว่าที่สมุหนายกด้วย ในเมื่อปลายรัชกาลกรุงธนบุรีนั้นเสด็จออกไปทัพเมืองเขมร เจ้ากรุงธนบุรีเสียชีวิตมีความโลภเป็นประมาณ เร่งรัดเงินทองจากคนทั้งปวง บรรดาพระญาติวงศ์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเอง และฝ่ายกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี^(๑) ก็ต้องรับอาญาต่าง ๆ แทบจะไม่มีตัวเว้น จนตลอดกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี จนเกิดขบถขึ้นภายในพระนคร จับเจ้ากรุงธนบุรีให้ออกเสียจากอำนาจ พระยาสรรรค์ได้ว่าราชการบ้านเมือง เดิมก็คิดจะมอบราชสมบัติถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ภายหลังมาลู่อ่านางแก่ความโลภ จึงได้เกิดรบราฆ่าแกงกันขึ้นกับกรมพระราชวังหลัง ซึ่งเป็นพระยาสุรียอภัย^(๒) ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา โดยใช้อุบายปล่อยเจ้ารามลักษณะ ผู้เป็นหลานเจ้ากรุงธนบุรีให้ออกเป็นตัวการ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จมาถึงกรุงธนบุรีแล้ว เป็นการจำเป็น เพราะมีผู้ที่แค้นเคืองเจ้ากรุงธนบุรีเป็นอันมาก และถ้าไม่ทำเช่นนั้นบ้านเมืองก็จะไม่เป็นปรกติเรียบร้อยได้ เพราะผู้ที่นับถือเจ้ากรุงธนบุรีก็ยังมีบ้าง จึงเป็นการจำเป็นต้องให้ประหารชีวิตเจ้ากรุงธนบุรีเสีย แต่ถึงดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังไม่ได้สิ้นความนับถือ หรือยกข้อเหตุที่ทำอันตรายแก่ครอบครัวของท่านอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นที่ตั้งแล้ว และทำลายวงศ์ตระกูลแห่งเจ้ากรุงธนบุรีนั้นเสียตามคำขอแห่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทนั้นเลย ได้ทำอยู่เฉพาะผู้เดียวแต่เจ้าจัญซึ่งเป็นกรมขุนอนุรักษ์สงคราม ซึ่งเป็นโอรสใหญ่ของเจ้ากรุงธนบุรี การที่ทำนั้นก็ทำโดยความที่เจ้าจัญนั่นเองไม่เต็มใจจะอยู่รับราชการต่อไป เพราะเห็นโทษของบิดาและเห็นตัวเป็นที่กีดขวาง โอรสธิดาของเจ้ากรุงธนบุรีนอกนั้นได้ทรงชบเลี้ยงไว้หมดทั้งสิ้น ไซ้จะเป็นแต่เพราะเจ้าฟ้าเหม็น ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่าสุพันธุวงศ์ เป็นพระเจ้าหลานเธอของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฝ่ายพระมารดา โอรสเจ้ากรุงธนบุรีอื่น ๆ คือ พระพงศอมรินทร์ พระอินทรอภัย เป็นต้น ท่านเหล่านี้ก็มีอายุถึง ๑๔ ปี ๑๕ ปีแล้วทั้งสิ้น ยังเอามาชบเลี้ยงไซ้สอย ไซ้แต่เผิน ๆ ห่าง ๆ จนถึงเป็นหมอลถวายพระโอสถและเข้ามารักษาในพระราชวัง ผู้ซึ่งเป็นบุตรแห่งศัตรูทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อได้รับพระกรุณาเช่นนั้น ก็กลับกลายเป็นดีไป จนถึงไซ้ไปทัพจับศึกกันก็ได้ ส่วนพระยาสรรรค์ซึ่งใจกลับกลายเป็นเมื่อภายหลังนั้น เวลาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ถวัลยราชปราบดาภิเษก ก็ยังมีได้ลงโทษบึงบงโดยเร็ว ได้พิจารณาไต่สวนจนเห็นต้องแก้ว่าเป็นคนไม่ตั้งอยู่ในสุจริตแล้ว จึงได้ประหารชีวิตเสีย แต่ถึงดังนั้นบุตรหลานก็ยังเอามาทรงชบเลี้ยงให้รับราชการอยู่จนพอเองก็ได้รู้จัก คือหญิงคนหนึ่งซึ่งเฝ้าห่อพระบรมอัฐิมาจนในรัชกาลที่ ๔ ต่อลงมาอีกชั้นหนึ่ง การเกิดบาดหมางขึ้น

(๑) พระบรมราชชนนีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย.

(๒) พระยาสุรียอภัย (ทองอิน) หลานเธอในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปราบดาภิเษกแล้ว ทรงสถาปนาพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ แล้วเลื่อนขึ้นเป็นกรมพระราชวังหลัง.

ในระหว่างกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จนถึงเอาเป็นขึ้นป้อมจะยิงกันอยู่แล้ว ด้วยเรื่องเล่นแข่งเรือและขอเงินเติม ในเวลานั้นเงินแผ่นดินมีน้อยไม่พอที่จะจ่ายราชการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงได้รับสั่งขอผิดไว้ ท่านไม่ฟังก่อการวิวาท เมื่อสมเด็จพระที่นั่ง ๒ พระองค์ได้ว่ากล่าวห้ามปราม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยินยอมโดยดี มิได้มีอาฆาตจองเวรต่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ภายหลังกรมพระราชวังบวรฯ ประชวรพระอาการมาก โดยมีพระทัยริษยาพยายามแรงกล้า จึงได้ยุให้พระโอรส ๒ องค์ คือ เจ้าลำดวน เจ้าอินทปัตให้เป็นขบถขึ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ได้ตัดแต่เฉพาะเจ้า 2 องค์นั้น อันเป็นผู้จะก่อเหตุกลางจลขึ้นในบ้านเมือง พระราชโอรสพระราชธิดาอื่น ๆ ของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ก็ได้ทรงชุบเลี้ยงโดยเสมอตามสมควรแก่คุณานุรูป มีกรมขุนนเรนทรพิทักษ์เป็นต้น มิได้มีความรังเกียจถือเขาถือเราอย่างใด ใช้กลมเกลียวไปทั้พจับศึกได้เหมือนกัน ส่วนข้าราชการแต่ครั้งกรุงธนบุรีที่ยังมีตัวอยู่ คือ พระยาธรรมาธิกรณ์ ซึ่งเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมราช^(๑) ทวดพระยาสิทธิราชฤทธิไกร^(๒) เดียวนี้ก็เป็นเสนาบดีมาแต่ครั้งกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็โปรดให้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ และข้าขอบุตรสาว คือ เจ้าคุณพิ^(๓) พระราชทานพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ ให้เป็นที่เกี่ยวดองกันด้วย ถ้าจะว่าเจ้าพระยาธรรมาฯ นี้ เป็นคนชอบพอกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยกไว้ ส่วนเจ้าพระยาพลเทพ^(๔) ซึ่งเป็นตาเจ้าพระยาภาณุวงศ์^(๕) เดียวนี้ ก็เป็นคนของขุนหลวงตากแท้ และฝึกใฝ่อยู่ข้างเจ้าฟ้าหมื่น ก็ได้ทรงชุบเลี้ยงมาจนตลอดสิ้นแผ่นดิน ส่วนขุนนางวังหน้าซึ่งเป็นผู้ขึ้นรักษาป้อมคูคิตจะต่อสู้ในเวลาวังหน้าวิวาทกับวังหลวง ก็ได้ประหารชีวิตแต่ผู้เดียว คือ พระยาภักโหมราชเสนา (ทองอิน) ซึ่งเป็นผู้ทำผิดในวังหน้านั้นเอง คือ เป็นชู้กับเจ้าจอมมารดาวันทา ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาผู้ใหญ่ในวังหน้านั้นแล้ว และประพฤติกการทุจริตต่าง ๆ หรือผู้อื่นที่มีความผิดกล้าอีกบ้าง นอกนั้นก็ได้ทรงชุบเลี้ยงใช้สอยกลมเกลียวกับข้าราชการวังหลวงสืบมา

ครั้นมาถึงในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าฟ้าหมื่นซึ่งเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นอภัยธิเบศรหรือธรรมธิเบศร^(๖) สมเด็จพระเจ้าหลานเธออันเป็นโอรสเจ้ากรุงธนบุรี อาศัยผู้ซึ่งคิดถึงบุญคุณเจ้ากรุงธนบุรีอดหนุน มีเจ้าพระยาพลเทพตาเจ้าพระยาภาณุวงศ์อันกล่าว

(๑) เจ้าพระยาศรีธรรมราช (บุญรอด) ต้นสกุล บุญรัตพันธุ์.

(๒) พระยาสิทธิราชฤทธิไกร (แยม บุญรัตพันธุ์).

(๓) คือเจ้าจอมมารดาสิ (ซึ่งเรียกกันว่า เจ้าคุณพิ) เจ้าจอมมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุบผา ในรัชกาลที่ ๒.

(๔) เจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค บ้านแม่ลา) มีธิดาชื่อท่านพิง ที่เป็นมารดา เจ้าพระยาภาณุวงศ์.

(๕) เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุญนาค).

(๖) ปรากฏพระนามกรมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนภษัทรานุชิต.

แล้วเป็นต้น มีความมุ่งหมายใคร่จะรับสมบัติซึ่งเป็นของบิดามาแต่เดิม จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องตัดรอนเสีย การครั้งนั้นอยู่ข้างจะทำแรงจนถึงประหารชีวิตบุตรชายของเจ้าฟ้าเหม็นด้วย เพราะเหตุที่เป็น ๒ ซ้ำ คือ ส่วนเจ้าฟ้าเหม็นอันเป็นบุตรเจ้ากรุงธนอีกชั้นหนึ่ง แต่ถึงดังนั้น บุตรหญิงก็ยังทรงเอามาซบเลี้ยงทั่วหน้ามิได้มีความอาฆาตจองเวรต่อไปอีก

ในครั้งนั้นวังหน้ากับวังหลวงกลมเกลียวช่วยกันรักษาแผ่นดิน อันจะหาตัวอย่างในกรุงรัตนโกสินทร์นี้เปรียบไม่ได้ ถึงโดยว่าจะมีเหตุการณ์ถ้อยความขึ้นในพระราชวงศ์ซึ่งไม่สู้เป็นที่น่าฟังอยู่บ้าง ก็เป็นแต่เหตุซึ่งเกิดจากผู้นั้นประพฤติน่าตำหนิ เพราะความแก่งแย่งกันในเจ้านายบ้าง แต่ถึงอย่างไร ๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังคงดำรงอยู่ในความยุติธรรมเที่ยงตรงเป็นแต่โอนอ่อนไปตามสมัยที่เลย ๆ ไป (คือสุภาวศิตเก่า) “ติงูให้หลังหัก”

ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้ดำเนินพระบรมราชโองการมอบสิริราชสมบัติด้วยประจวบเป็นปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นพระราชโอรสเกิดด้วยพระสนมก็จริงอยู่แล แต่เป็นพระองค์ใหญ่ ทรงพระสติปัญญาโอบอ้อมเผื่อแผ่ และในเวลานั้นทูลกระหม่อมก็ทรงผนวช และยังอ่อนแก่ราชการ ข้าราชการทั้งปวงจึงได้พร้อมกันยินยอมให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้ฟังจากคำรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อพระโอรสผู้เองว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงพระสติปัญญามาก และเป็นทีโปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยิ่งนัก ถึงโดยว่ามีพระสติที่จะสั่งได้ ท่านไม่แน่ว่าจะทรงมอบราชสมบัติพระราชทาน หรือพระราชทานพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยในเวลานั้นบ้านเมืองยังต้องรบพุ่งติดพันกันอยู่กับพม่า จำเป็นต้องหาพระเจ้าแผ่นดินที่รอบรู้ในราชการทั้งปวงและเป็นทีนิยมยินดีทั่วหน้า จะได้ป้องกันศัตรูภายนอกได้ เพราะเหตุฉะนั้น พระองค์ท่านจึงมิได้มีความโทมนัสเสียพระทัย และก่อการลูกกลมอันใดขึ้นในบ้านเมืองตามคำแนะนำของบางคนซึ่งคิดแก่งแย่งต่าง ๆ ด้วยมีความรักแผ่นดินและราชตระกูลอันภายในเกิดแตกร้างขึ้นแล้ว ย่อมเป็นช่องแก่ศัตรูภายนอก จึงได้เป็นการสงบเรียบร้อยกันมา ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเล่า เมื่อพิเคราะห์ดูพระอัจฉริยภาพตามที่ทราบเรื่องก็เห็นได้ว่าทรงพระสติปัญญาและปราศจากความริษยาอาฆาต คือถ้าผู้ใดตั้งอยู่ในที่เช่นนั้นย่อมจะทำลายล้างทูลกระหม่อม และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ลงเสียก่อน นี่หาเช่นนั้นไม่ ส่วนทูลกระหม่อมทรงตั้งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย เป็นการต่อสู้อย่างยิ่งมิใช่เล่น ท่านก็มีใช้แต่ไม่ออกพระโอรสผู้คัดค้านอันหนึ่งอันใด กลับพระราชทานที่วัดบวรนิเวศฯ ให้เป็นที่เสด็จมาประทับอยู่ เป็นที่ตั้งธรรมยุติกนิกาย และยกย่องให้เป็นราชาคณะผู้ใหญ่ จนถึงเป็นผู้สอปลั้พระปริยัติธรรม จนจนสวรรคตทีเดียวจึงได้ขอเลิกเรื่องหม่มผ้าแหวกอกแต่อย่างเดียวเท่านั้น แต่ทรงอดกลั้นอยู่ได้ถึงกว่า ๒๐ ปี ส่วนสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ นั้น เป็นที่นิยมยินดีของคนเป็น

อันมาก ว่าอยู่คงกระพันชาตรีเป็นต้น ท่านก็ไม่ได้ทรงรังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด ซ้ำมอบให้ว่าทหารปืนใหญ่ปืนน้อย คือกรมกองแก้วจินดาเป็นต้น ครั้นเมื่อเสด็จไปทำพญวนกลับมาแล้ว ก็ให้ว่าพญวนเฉลย คือพวกพระยาบันลือเป็นคนหลายร้อยคน มีกำลังเป็นอันมาก

ครั้งหนึ่งโดยความนิยมนับถือ มีผู้อาสาขึ้นไปเกลี้ยกล่อมพวกลาวเป็นกองนอกขึ้นในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เป็นอันมาก ถ้าจะจับว่าเป็นขบถขึ้นในเวลานั้นก็จับได้ แต่ท่านหาได้ทรงเช่นนั้นไม่ ให้พิจารณาเอาแต่ตัวผู้ซึ่งขึ้นไปเกลี้ยกล่อมนั้นประหารชีวิตเสีย ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ก็คงรับราชการอยู่ในตำแหน่งเดิมโดยสนิทสนมเรียบร้อย มิได้ให้มีความสะดุ้งสะเทือนอันใดเลย

ส่วนผู้ซึ่งเป็นที่เกลียดชังออกหน้าก็อยู่กับท่าน คือ กรมหมื่นสุนทรบดี^(๑) อันมีพระชนมายุไล่เสียกัน ท่านก็ยกย่องพี่^(๒) ให้เป็นกรมขุนกัลยาสุนทร ว่าการในพระราชวังยิ่งกว่าแบบอย่างที่เคยมีมาแต่ก่อน เมื่อกรมหมื่นสุนทรถูกไฟไหม้สิ้นพระชนม์แล้ว เหลือแต่เนื้อก้อนเดียวยังโปรดให้มาเข้าเมรุกลางเมือง บรรดาลูกกรมหมื่นสุนทร ก็ได้เบียดหวัดมากกว่าลูกกรมอื่น เหมือนอย่างลูกกรมหมื่นสุรินทรรักษ์^(๓) ซึ่งเป็นสหายอย่างยิ่งของพระองค์ท่านมาจนชั้นปลายที่สุดเมื่อจวนจะสวรรคต ไซ้ว่าท่านจะไม่มีพระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสสืบสันตติวงศ์เมื่อใด แต่หากท่านไม่มันพระทัยในพระราชโอรสของท่าน ว่าองค์ใดอาจจะรักษาแผ่นดินได้เพราะท่านรักแผ่นดินมากกว่าพระราชโอรส จึงได้มอบคืนแผ่นดินให้แก่เสนาบดี ก็เพื่อประสงค์จะให้เลือกเชิญทูลกระหม่อมซึ่งเห็นปรากฏอยู่แล้วว่า ทรงพระสติปัญญาสามารถจะรักษาแผ่นดินได้ขึ้นรักษาแผ่นดินสืบไป นี่ก็เป็นการแสดงให้เห็นพระราชหฤทัยว่า ต้นพระบรมวงศ์ของเราเยอรมันรักแผ่นดินมากกว่าลูกหลานในส่วนตัว

ครั้นแผ่นดินทูลกระหม่อม เจ้ากินกร^(๔) เป็นผู้ชิงชังท่านายแข่งอยู่ว่าจะไม่ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติเกิน ๓ ปี เมื่อเวลาเจ้ากินกรยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นแต่รับสั่งทักบ้าง แต่ครั้นเมื่อตายก็เสด็จไปพระราชทานเพลิง และเอาหม่อมสำเนียงบุตรมาชุบเลี้ยงไว้เป็นมหาดเล็กจนหลานก็ได้เป็นเอ็ดกิง^(๕) อยู่เดี๋ยวนี้ ยังหม่อมไกรสร^(๖) อีกรายหนึ่ง เป็นคนใจพาลสันดานหยาบ ประพฤติความชั่วต่าง ๆ เป็นอันมาก เป็นปฏิปักษ์ออกหน้าตรง ๆ กับทูลกระหม่อม... เพราะความประพฤติชั่วร้ายและน้ำใจทุจริตของหม่อมไกรสร ไม่สมควรจะเป็นเจ้าแผ่นดิน จึงเผชิญให้เกิดความจนถึง

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากล้วยไม้ ในรัชกาลที่ ๒.

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงสำภู ในรัชกาลที่ ๒.

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉัตร ในรัชกาลที่ ๑.

(๔) หม่อมเจ้ากินกร เสนีย์วงศ์ เป็นผู้รู้ตำราหมอดู.

(๕) ราชองค์รักษ์ มาจากคำภาษาฝรั่งเศสว่า aide de camp.

(๖) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงรักษารัตนเศรษฐี ในรัชกาลที่ ๑.

ต้องประหารชีวิตในปลายรัชกาลที่ ๓ ครั้นทูลกระหม่อมได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นแล้ว ก็มิได้ทรงอาฆาตจองเวรต่อบุตรหม่อมไกรสร กลับทรงเอามาชุบเลี้ยงใช้สอยสนิทสนมได้เบียดหวัด มากยิ่งเสียกว่าหม่อมเจ้า เช่นหม่อมกรุงเป็นต้น ที่สุดลงไปจนชั้นหลาน เช่นพระยาประสิทธิ์-ศุภการ^(๑) ก็ทรงใช้สอยสนิทมิได้มีความรังเกียจเลย

ในรัชกาลนี้ ถ้าจะว่าในส่วนวังหน้ากับวังหลวงไม่สู้ปรกติเรียบร้อยเหมือนรัชกาลที่ ๒ ด้วยเหตุว่าวังหลวงทรงระวางอยู่แต่เดิมแล้วว่าจะมีคนนิยมวังหน้ามาก ส่วนวังหน้าเล่าท่านจะ ทรงต้องการอะไรมักจะชู้ชามากเกินไป และมีผู้เขียนกลางอยู่ด้วยบ้าง แต่ครั้นเมื่อลงปลาย เมื่อ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงพระประชวรมากแล้ว จะเป็นในปลายปีชวด ฉศก ๑๒๒๖ หรือต้นปีฉลู สัปตศก ๑๒๒๗ ทูลกระหม่อมเสด็จไปเยี่ยมประชวร ๒ ครั้ง ไม่โปรดให้ลูกเธออื่น ตามเสด็จเข้าไปเลย มีแต่พ่อเชิญพระแสงอยู่คนเดียว ข้างฝ่ายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ก็มีแต่กลีบ ซึ่งในเวลานั้นเป็นเจ้าจอมมารดาคนโปรด เสด็จเข้าไปเยี่ยมประชวรถึงในห้องบรรทม พระที่นั่งอิศเรศราชานุสร ซึ่งในเวลานั้นเรียกพระที่นั่งวงจันทร์ แต่ยังอยู่ที่พระบรรทมเดิม ห้องข้างใต้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จเข้ามาทอดพระบาท ทรงพระกันแสงว่า หาช่อง ที่จะกราบทูลอยู่ช้านานแล้ว ก็ไม่มีโอกาส บัดนี้ไม่มีใครจะขอกราบทูลแสดงน้ำใจที่ซื่อสัตย์สุจริต ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท มีผู้กราบบังคับทูลกล่าวโทษว่าสะสมเครื่องศาสตราวุธกระสุนดินดำ ขึ้นไว้ ก็ได้สะสมไว้จริง มีอยู่มากไม่นึกกลัวใคร แต่เป็นความสัตย์จริงที่จะได้คิดประทุษร้ายต่อ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ไม่มีเลยสักขณะจิตหนึ่ง แล้วถวายสัตย์สาบานเป็นอันมาก ซึ่งตระเตรียม ไว้ไว้เพื่อจะป้องกันผู้อื่นเท่านั้น ทูลกระหม่อมก็ทรงพระกันแสงทอดพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ และทรงแสดงความเชื่อถือ มิได้มีความรังเกียจอันใดในข้อนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ กราบทูลนี้ ในครั้งแรกซึ่งเสด็จไปเยี่ยมประชวร ต่อไปไม่ช้าก็เสด็จขึ้นไปอีกครั้งหนึ่งแล้วจึงได้ เสด็จเสีทา^(๒) การสมัคศรสมาชิแฉงกันระหว่างพี่น้องที่ใกล้ชิดกันเช่นนี้ นับว่าเป็นการดีอย่างยิ่ง และเป็นการทำนุได้ทรงประพุดติกันมาเป็นตัวอย่างดังนี้

เมื่อต่อไปนี้จะต้องกล่าวถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ ไม่อยากจะกล่าวด้วยเหตุว่าไม่เป็นการ ช้านานอันใด อาจจะมีสืบสวนไต่ถามได้โดยง่าย อย่างหนึ่งบุตรหลานของผู้ซึ่งเกี่ยวข้องในเหตุการณ์ ต่าง ๆ ก็ยังมีตัวอยู่ ถ้ากล่าวขึ้นจะเป็นที่สะดั่งสะเทือนว่ามีความรังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด อีก อย่างหนึ่งก็เป็นการยังจะมีสืบไปภายหน้า ไม่รู้ว่าการยังจะผันแปรเป็นประการใด จะเป็นการ อวดตัวไปจึงของใจไว้เสียไม่กล่าว ขอรวมใจความลงแต่เพียงว่า เมื่อพ่อได้รับราชสมบัติในเวลาอายุ

(1) พระยาประสิทธิ์ศุภการ (ม.ร.ว. ละม้าย).

(2) "เสีทา" คือพระบวรราชวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างที่ริมแม่น้ำสัก ผิงตะวันตก ณ ตำบลบ้านเสีทา จังหวัดสระบุรี และได้เสด็จไปประพาสที่วังนี้เนื่อง ๆ จนตลอดพระชนมายุ.

เพียง ๑๕ ปีเท่านั้น เหมือนตะเกียงริบหรี่จวนจะดับ แต่อาศัยด้วยปฏิบัติอิทธิฐานน้ำใจในความ
สัตย์ธรรมมิได้วู่วามและมีได้આપતປອંગຮ້າຍຕໍ່ຜູ້ໃດ ຕັ້ງໃຈປະພຸຕິຕາມແບບຢ່າງພະບາທສມເດັຈ
พระเจ้าอยู่หัวในต้นพระบรมราชวงศ์ซึ่งได้ทรงประพฤติมา และอาศัยความอุตสาหะความพิจารณา
เนื่องนิจ จึงได้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบมาจนถึงเพียงนี้ บัดนี้มีความวิตกด้วยลูกที่จะสืบสันตติวงศ์
ไปภายหน้า เมื่อมิได้ศึกษาการเกำอันพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชวงศ์เราได้ประพฤติมา และ
พลุ่งพล่านเปลี่ยนใหม่ต่อเกำ ทั้งเกำใช้ใหม่ หรือมีอายุน้อย จะได้รับแต่คำแนะนำจากผู้ซึ่งใจพาล
สันดานหยาบ อันไม่สามารถจะปกครองรักษาแผ่นดินได้ก็จะทำให้ใจปรวนแปรไปต่าง ๆ การใน
บ้านเมืองก็จะไม่เป็นปกติเรียบร้อยได้ ถ้าหากเป็นเช่นนั้นแล้วศัตรูภายนอกอันยังมีกำลังแรงกล้า
ขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายสิบเท่าหนักนั้น ก็จะมีช่องโอกาสที่จะทำลายล้างวงศ์ตระกูลเราให้เสื่อม
สูญไป จึงขอเตือนให้คิดการให้ยาวให้กว้าง อย่าคิดแต่ชนะสั้น ๆ ดั่งง่าย ๆ จงเดินไปตามแบบ
แห่งบรรพบุรุษของเราได้ทรงประพฤติมา คือปฏิบัติอิทธิฐานน้ำพระหฤทัยอยู่ในสัตย์ธรรม
อันซื่อตรง มิได้ตกไปในอคติ ๔ ประการ และประกอบกรโอบอ้อมอารีด้วยสังคหวัตถุเป็นต้น
ข้อความทั้งหลายนี้กล่าวมาแต่ย่อ ๆ ทุกเรื่อง เมื่อจะใคร่ทราบความละเอียด จงหาความพิสดาร
ดูในหนังสือต่าง ๆ เกิด

เรื่องนี้เป็นเรื่องหนึ่ง ซึ่งจะได้สอนไว้ให้เป็นเครื่องแนะนำที่จะรู้คิดพิจารณาการทั้งปวง
ให้กว้างขวางขึ้น ขอให้จำไว้ในใจและปฏิบัติตามอย่าได้ประมาท

ขอเตือนทั่วยว่าผู้ซึ่งรังเกียจว่าจะเป็นศัตรู ถ้ายิ่งขึ้นทำทำเป็นศัตรูตอบ พอที่จะไม่เป็น
ก็ต้องเป็น ข้อนี้ขอให้ตริตระจงมาก.

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

(เอกสารอ่านประกอบ)

พระบรมราโชวาท ฉบับที่ ๒

ที่ ๒/๖๑๓๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๒๖

วันที่ ๘ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒

ถึง ลูกชายใหญ่ เจ้าฟ้ามหาวชิรมหิต

ด้วยเมื่อวันที่ ๖ เดือนนี้ เวลากลางวัน เป็นเวลาที่เจ้ามีอายุเต็มเสมอเท่ากับพ่อเมื่อได้รับสมมติเป็นเจ้าแผ่นดิน นึกตั้งใจไว้ว่าจะเขียนหนังสืออำนวยการ และสั่งสอนเด็กเดือนเล็กน้อยก็เฉพาะถูกเวลาลงไปปากลัดเสีย จึงเป็นแต่ได้บอกด้วยปากโดยย่อ บัดนี้พ่อที่จะหาเวลาเขียนหนังสือฉบับนี้ได้ จึงได้รับเขียน ขอเริ่มความว่า

คำซึ่งกล่าวว่า ได้รับสิริราชสมบัติ เป็นคำไพเราะจริงหนอเพราะสมบัติย่อมเป็นที่ปรารถนาของบุคคลทั่วหน้า และย่อมจะคิดเห็นโดยง่าย ๆ ว่า ผู้ซึ่งได้เป็นเจ้าแผ่นดินแล้ว ย่อมจะมีเกียรติยศยิ่งกว่าคนสามัญ ย่อมจะมีอำนาจอาจจะลงโทษแก่ผู้ซึ่งไม่ฟังใจ อาจจะยกย่องเกื้อกูลแก่ผู้ซึ่งฟังใจ และเป็นผู้มีสมบัติมาก อาจจะใช้สอยเล่นหัวหรือให้ปันแก่ผู้ซึ่งฟังใจได้ตามประสงค์ ผลแห่งเหตุที่ควรยินดี กล่าวโดยย่อเพียงเท่านี้ ยังมีข้ออื่นอีกเป็นหลายประการจะกล่าวไม่รู้สิ้น

แต่ความจริงหาเป็นเช่นความคาดหมายของคนทั้งปวงดั่งนั้นไม่ เวลาซึ่งกล่าวมาแล้ว อันจะพูดตามคำไทยอย่างเลว ๆ ว่ามีบุญขึ้นนั้น ที่แท้จริงเป็นผู้มีกรรมและมีทุกข์ยิ่งขึ้น ดั่งตัวพ่อได้เป็นมาเอง อันจะเล่าโดยย่อให้ทราบต่อไปนี้

ในเวลานั้น อายุพ่อเพียง ๑๕ ปีกับ ๑๐ วัน ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดาที่ล้วนแต่โลเลเหลวไหล หรือไม่โลเลเหลวไหลก็ได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อ คือเจ้านายทั้งปวง ก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จพระยา และต้องรักษาตัวรักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทุกองค์ ที่ไม่เอื้อเฟื้อต่อการอันใดเสียก็มีโดยมาก ฝ่ายข้าราชการ ถึงว่ามีผู้ที่ได้รับใคร่สนิสนมอยู่บ้าง ก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมาก ที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่มีการสามารถอาจจะอุดหนุนอันใด ฝ่ายพี่น้องซึ่งร่วมบิดาหรือที่ร่วมทั้งมารดาที่เป็นเด็กมีแต่อายุต่ำกว่าพ่อลงไป ไม่สามารถจะทำอะไรได้ทั้งสิ้น ส่วนตัวพ่อเอง ยังเป็นเด็กอายุเพียงเท่านั้น ไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใดที่จะทำการตามหน้าที่แม้แต่เพียงเสมอเท่าที่ทูลกระหม่อมทรงประพุดติมาแล้วได้ ยังซ้ำเจ็บเกือบจะถึงแก่ความตาย อันไม่มีผู้ใดสักคนเดียวซึ่งจะเชื่อว่าจะรอด ยังซ้ำถูกอันตรายอันใหญ่ คือทูลกระหม่อมเสด็จสวรรคต ในขณะนั้นเปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติ กษัตริย์ เหลือที่จะพรรณนาถึงความทุกข์อันต้องเป็นกำพวดในอายุเพียงเท่านั้น และความหนักของ

มงกุฎอันเหลือทีค้อจะทานไว้ได้ ทั้งมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้าง ทั้งภายในภายนอก
หมายเอาทั้งในกรุงเองและต่างประเทศ ทั้งโรคภัยในกายเปียดเบียนแสนสาหัส

เพราะฉะนั้น พ่อจึงถือว่าเป็นวันเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง อันตั้งแต่เกิดมาพึ่งได้มีแก้ว
จึงสามารถที่จะกล่าวในหนังสือฉบับก่อนว่า เหมือนตะเกียงอันริบหรี่ แต่เหตุใดจึงไม่ดับ เป็นข้อ
ที่ควรจะถามหรือควรจะเล่าบอกการที่ไม่ดับไปได้นั้น

๑. คือเสียวรักษาร่างกายด้วยยาบำบัดโรค และความอดกลั้นต่อปรารณา คือ ไม่หา
ความสุขเพราะกินของ ที่มีรสอร่อยอันจะทำให้เกิดโรค อย่าง ๑

๒. ปฏิบัติอิทธิฐานใจเป็นกลาง มิได้สำแดงกิริยาอาการโดยแก่งทำอย่างเดียว ตั้งใจ
เป็นความแน่นอนมั่นคง เพื่อจะแผ่ความเมตตากรุณาต่อชนภายใน คือ น้อง และแม่เลี้ยงทั้งปวง
ตามโอกาสที่จะทำได้ให้เห็นความจริงใจว่ามีได้มุ่งร้ายหมายขวัญต่อผู้หนึ่งผู้ใด การอันใดที่เป็น
ข้อกระทบกระเทือนมาแก่แก่เพียงใด มากหรือน้อย ย่อมสำแดงให้ปรากฏว่าได้ละทิ้งเสียมิได้
นึกถึงเลย คิดแต่จะมีความสุขให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยควรที่จะสงเคราะห์ได้อย่างใดก็สงเคราะห์
มีที่สุจริตว่าอายุน้อยเพียงเท่านั้น ยังได้จูงน้องเด็ก ๆ ติดเป็นพรวนโตอยู่ทุกวัน แม่เจ้าคงจะจำได้
ในการที่พ่อประพุดตัวอย่างใดในขณะนั้น

๓. ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งท่านเชื่อเป็นแน่ว่าพ่อเป็นแต่เจ้าวัดครั้งหนึ่ง คราวหนึ่ง
อย่างเรื่องจีน แต่ถึงดังนั้น พ่อได้แสดงความเคารพนับถืออ่อนน้อมต่อท่านอยู่เสมอ เหมือนอย่าง
เมื่อยังมีได้เลือกขึ้นเป็นสมมตภิษัตริย์เช่นนั้น จนท่านก็มีความเมตตาปรานีขึ้นทุก ๆ วัน

๔. ส่วนข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งรู้ที่อยู่ว่า มีความรักใคร่นับถือพ่อมาแต่เดิม ก็ได้แสดง
ความเชื่อถือรักใคร่ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จนมีความหวังใจว่า ถ้ากระไรคงจะได้ดีสักมือหนึ่ง หรือ
ถ้ากระไรก็จะ...^(๑) เป็นอันตรายสักมือหนึ่ง

๕. ผู้ซึ่งรู้ที่อยู่ว่าเป็นศัตรูปองร้าย ก็มีได้ตั้งเวรตอบคืนเอา...^(๑) ไปจึงได้ไม่ชง ย่อมเคารพ
นับถือและระมัดระวังมิให้เป็นเหตุว่า คิดจะประทุษร้ายตอบหรือโอนอ่อนยอมไปทุกอย่าง จน
ไม่รู้ว่ามีผิดว่าชอบเพราะเหตุที่รู้ที่อยู่ว่าเป็นศัตรู

๖. ข้าราชการซึ่งเป็นกลาง คอยฟังว่าชนะไหนจะเล่นนั้นนั้นมีเป็นอันมาก แต่พ่อมิได้
แสดงความรู้สึกให้ปรากฏเลย ย่อมประพุดติดต่อกับอาการเสมอ แล้วแต่ความดีความชั่วของผู้นั้น
แม้ถึงรู้ที่อยู่ว่าเป็นศัตรูหรือเฉย ๆ แต่เมื่อทำความดีแล้วต้องช่วยยกย่องให้ตามคุณความดี

๗. ผู้ซึ่งเป็นญาติพี่น้อง มิได้ยกย่องให้มียศศักดิ์เกินกว่าวาสนาความดีของตัวผู้นั้น
ถ้าผู้นั้นทำผิดต้องปล่อยให้ได้รับความผิด ผู้นั้นทำความดี ก็ได้รับความดีเท่ากับคนทั้งปวง มีแปลก

(๑) ตรงที่ซึ่งจุดไว้ นั้น ต้นฉบับขาดหายไปหน่อยหนึ่ง ๆ ทั้งสองแห่ง.

อยู่แต่เพียงมารู้อยู่ในใจด้วยกันแต่เพียงว่าปรารถนาจะให้ไปในทางดี เพื่อจะได้ยกย่องขึ้น เมื่อไปทางที่ผิดก็เป็นทีที่เสียใจ แต่ความเสียใจนั้นไม่มาหักล้างมิให้ยินยอมให้ผู้ผิดต้องรับความผิด

๘. ละเว้นจากความทุกข์สบาย คือกินและนอนเป็นต้น สักแต่ชั่วรักษาชีวิตไว้พอดำรงวงศ์ตระกูลสืบไป พยายามหาคนที่จะใช้สอยอันควรจะเป็นที่วางใจได้ มีน้องเป็นต้น อันมีอายุเจริญขึ้นโดยลำดับ

๙. เมื่อมีผู้ที่ร่วมคิดในทางอันดีมากขึ้น จึงค่อยแผ่อำนาจออกโดยยึดเอาทางที่ถูกต่อสู้อันที่ผิด เมื่อชนะได้ครั้งหนึ่งสองครั้ง ความนิยมของคนซึ่งตั้งอยู่ในทางกลาง ย่อมรวนเรหันมาเห็นด้วยก่อน จึงเกิดความนิยมมากขึ้น ๆ จนถึงผู้ซึ่งเป็นศัตรูก็ต้องกลับเป็นมิตร เว้นไว้แต่ผู้ซึ่งมีความปรารถนาถลา อันจะถอยกลับมิได้เสียแล้วก็ต้องทำไป แต่ยอมเห็นว่ากำลังอ่อนลงทุกเมื่อ ๆ

๑๐. พ่อไม่ปฏิเสธว่า ในเวลาหนุ่มคะนองเช่นนั้นจะมีได้ชุกจนอันเป็นเหตุให้พลาดไปหลายครั้ง แต่อาศัยเหตุโอบอ้อมที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น และความรู้เห็นในผู้ซึ่งควรจะให้ใจได้แก้ไขให้รอดจากความเสียถา ไม่ได้ประพฤติดังเบื้องต้นแล้วไหนเลยจะรอดอยู่ได้ คงล้มเสียนานแล้ว การอันใดซึ่งเกิดเป็นการใหญ่ ๆ ขึ้น ดูก็ไม่น่าที่จะยกหยิบเอามากกล่าวในที่นี้ เพราะจะทำให้หนังสือยาวเกินไป แต่พ่อยังเชื่อใจว่าถึงเหตุเหล่านั้นเกิดขึ้น เพราะเป็นคนหนุ่มก็ยังได้ประโยชน์มากกว่าเสียประโยชน์ จึงได้ตั้งตัวยืนยาวมาได้ถึง ๒๕ ปีนี้แล้ว

บัดนี้มีลูกมีอายุเท่ากับพ่อในเวลาที่ได้มีความทุกข์เวทนาแสนสาหัสเช่นนี้ จึงได้มีใจระลึกถึง ประสงค์จะแนะนำให้รู้เค้าเงื่อนแห่งความประพฤติอันได้ทดลองมาแล้วในชั่วอายุเดียวเท่านั้น แต่จะถือเอาเป็นอย่างไรก็เหมือนกันเหมือนตีพิมพ์ยอมไม่ได้อยู่เอง เพราะบริษัทและบุคคลกับทั้งเหตุการณ์ภูมิพื้นบ้านเมืองผิดเวลากัน ในเวลานี้เป็นการสะดวกได้ง่ายกว่าแต่ก่อนมากยิ่งนัก ตัวชายใหญ่เอง ก็ตั้งอยู่ในที่ผิดกันกับพ่อ ถ้าประพฤติตัวให้ดีจะดีได้เร็วกว่าง่ายกว่าเป็นอันมากในการภายใน แต่การภายนอกย่อมหนักแน่นขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงจะเป็นการจำเป็นที่จะทำซ้ำอย่างเช่นพ่อเคยทำมาไม่ได้ การสมัคครุสมานภายในต้องเรียบร้อยโดยเร็วไว้รับภายนอกให้ทันแก่เวลา จึงขอเตือนว่า

๑. ให้โอบอ้อมอารีต่อญาติและมิตรอันสนิท มีน้องเป็นต้น เอาไว้เป็นกำลังให้จงได้
๒. อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ไม่ว่าเจ้านายหรือขุนนาง ฟังคำแนะนำตักเตือนในที่ควรฟัง
๓. อย่าถือว่าเกิดมามีบุญ ต้องถือว่าตัวเกิดมามีกรรมสำหรับจะเทียมแอกเทียมไถ

ทำการที่หนัก การซึ่งจะมีวาสนาขึ้นไปนั้นเป็นความทุกข์ มิใช่ความสุข

๔. การที่เป็นเจ้าแผ่นดินมิใช่สำหรับมั่งมี มิใช่สำหรับข่มเหงคนเล่นตามชอบใจ มิใช่เกลียดไว้แล้วจะได้แก่เผด็จ มิใช่เป็นผู้สำหรับจะกินสบายนอนสบาย ถ้าจะปรารถนาเช่นนั้นแล้วมีสองทาง คือ บวชทางหนึ่ง เป็นเศรษฐีทางหนึ่ง เป็นเจ้าแผ่นดินสำหรับแต่เป็นคนจน

และเป็นคนที่อดกลั้นต่อสุขและทุกข์ อดกลั้นต่อความรักและความชิงอันจะเกิดฉิวขึ้นมาในใจ หรือมีผู้ยุยง เป็นผู้ปราศจากความเกียจคร้าน ผลที่จะได้นั้น มีแต่ชื่อเสียงปรากฏเมื่อเวลาตายแล้ว เป็นผู้รักษาวงศ์ตระกูลไว้ได้ และเป็นผู้ป้องกันความทุกข์ของราษฎรซึ่งอยู่ในอำนาจความปกครอง ต้องหมยใจในความสองข้อนี้เป็นหลักมากกว่าคิดถึงการเรื่องอื่น ถ้าผู้ซึ่งมิได้ทำใจได้เช่นนี้ ก็ไม่แลเห็นเลยว่าจะปกครองรักษาแผ่นดินอยู่ได้

เมื่อลงปลายหนังสือฉบับนี้ ต้องขออำนวยการเจ้าซึ่งยังมีต้องรับการอย่างเช่นพ่อ ต้องรับมา ในเมื่ออายุเพียงนี้ ยังมีพร้อมอยู่ทั้งบิดามารดาและญาติ ซึ่งจะช่วยอุปถัมภ์บำรุงให้ สติปัญญาความคิดแก่กล้าขึ้น จนถึงเวลาที่ควรจะรับแล้วและได้รับโดยความสะดวกใจ ดีกว่าที่ พ่อได้เป็นมาแล้ว ขอให้หมั่นศึกษาและทำใจในข้อความที่ได้กล่าวตักเตือนมานี้ ละความเกียจคร้าน ตั้งใจพยายามทำทางไว้ให้จงดีทุกเมื่อ ถ้าสงสัยอันใดข้อใดไม่เข้าใจให้ถามจะอธิบายให้ฟัง ให้อ่าน หนังสือนี้จำได้ทุกข้อ อย่าให้เป็นแต่เหมือนอ่านหนังสือพิมพ์เล่น.

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

(เอกสารอ่านประกอบ) พระบรมราชาวาท ฉบับที่ ๓

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

๒๗

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๓

ถึงลูกชายคนโต^(๑)

ด้วยพ่อได้ตั้งใจไว้ว่าจะเขียนหนังสือ เป็นคำสั่งสอนตักเตือนเนื่อง ๆ แต่การที่จะทำนั้นหาโอกาสก็ยาก ทั้งถ้อยคำที่จะใช้ให้ปราศจากเป็นเสี้ยนหนามกระทบกระเทือนผู้ใดก็ยาก อีกประการหนึ่ง เป็นธรรมดาคนหนุ่ม ย่อมเห็นว่าคนแก่งุ่มง่ามเซอะเซะหลงไหลเพื่อเจ้า พุดอันใดก็มักจะทำเอาแต่เรื่องที่ไม่ตรงกันกับเวลาต้องการมาพูดทำให้เสียเวลาที่จะฟัง แล้วทอดธุระเสีย ไม่ใส่ใจในคำที่ตักเตือนนั้น แต่อันที่แท้จริงฝ่ายคนแก่ก็เห็นว่า คนหนุ่มนั้นเป็นผู้รู้ราตรีน้อย คือได้อยู่ในโลกน้อย ไม่เคยทุกข์ไม่เคยลำบาก เคยรับแต่ความสุข และมักจะคิดอ่านอันใดฟังชานด้วยเชื่อสติปัญญา เชื่ออายุ เชื่อความรู้ เชื่อคำยกยอ และเมืออยู่ในตัวเอง ด้วยเหตุทั้งหลายเหล่านี้ รวมกับทั้งความปรารถนาต่าง ๆ ซึ่งเห็นแต่ทางสุข ไม่แลเห็นทางทุกข์ เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยากนักที่คนแก่จะเตือนคนหนุ่ม อย่าวว่าแต่เพียงให้อ่านหนังสือที่จดหมายให้ถึงสองเที่ยวเลย แต่เพียงให้อ่านเที่ยวเดียว และให้เข้าใจเห็นจริงด้วยก็เป็นอันยากยิ่งนัก เพราะฉะนั้น หนังสือที่คิดหลายหนแล้วว่า จะเขียน ก็ต้องรอไปรอไปด้วยคาดไม่ได้ว่า ผู้อยู่ที่ไกลกับผู้อยู่ที่ใกล้ จะแปลกยิ่งกว่ากันเพียงเท่าใด แต่ถึงอย่างไรอย่างไรก็ดี ความคิดอันนี้ไม่ได้ขาดไปได้ย่อมเป็นหวังบ่วงใยติงอยู่ในใจเสมอเป็นนิจ เว้นแต่ไม่สามารถที่จะว่าผลก่อนเหตุให้ทั่วถึงไปได้ จึงขอตักเตือนไว้เป็นลำดับไปตามแต่จะมีโอกาส การที่กล่าวทั้งนี้ ไซ้จะกล่าวด้วยเหลวและด้วยหลงลืมว่าตัวมิได้เคยเป็นเช่นนั้นมาบ้างเลย เคยเป็นคนดีอย่างยิ่ง มาตั้งแต่เด็กจนผู้ใหญ่ ที่แท้ก็ได้เคยเป็นแก่ตัวมา ไม่สู้ผิดอันใดกันเว้นไว้แต่มีความเคารพ ความกลัวเกรงมาก ต้องตั้งตัวไว้ให้เป็นที่พึ่งพระราชหฤทัยของทูลกระหม่อมถึงแม้ว่าในเวลานั้นจะยังไม่รู้สึกว่าการณ์ทั้งปวงที่ต้องกริ้วกราดก็ดี ที่ด่ารัสสั่งสอนก็ดีไม่เป็น การมีคุณอันใดแก่ตัว ก็ได้มารู้สึกโดยไม่ช้านัก และไม่มี ความโทมนัสเสียใจว่า การที่เราต้องกลัวมาแต่ก่อน ต้องจำประพุดติดตามมาแต่ก่อน อันไม่เป็นที่ชอบใจของเรานั้น เป็นการต้องทนทรมานเสียเปล่า มารู้สึกนึกเห็นจริงได้ และมารู้สึกพระเดชพระคุณซึ่งได้พระราชทานพระบรมราชาวาทานุศาสน์อันนั้นอันนั้น ยิ่งนานวันเข้าก็ยิ่งคิดเห็นมากขึ้น จึงทำให้มีความกล้าหาญที่จะเขียนหนังสือฉบับนี้เป็นคำสั่งสอนแผนกหนึ่ง ซึ่งจะใช้ได้ในเวลาหรือมิได้ ก็คงจะเป็นประโยชน์แก่ตัวไปภายหน้าบ้าง

(๑) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร.

ในคำสั่งสอนขั้นต้นนี้จะว่าด้วยเรื่องความรัก ด้วยเดี๋ยวนี้นักเจ้าได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่คนทั้งปวงเห็นทั่วกันแล้วว่าจะเป็นผู้มีวาสนา เป็นที่พึงพำนักของเขาทั้งหลายสืบไปภายหน้า ย่อมจะได้รับความยกย่องหรือช่วยคิดช่วยอ่าน หรือมีนัยหมายตามสมควรแก่ทางที่จะเป็น ก็มีโดยมาก ที่จะเชื่อใจไปด้วยอุปกิเลสต่าง ๆ เข้าชักชวนยั่วน้ำใจโดยผู้ซึ่งประพฤตินั้นรู้สึกก็ดี มีรู้สึกก็ดี ทำโดยสุจริตก็ดี หรือโดยการแกล้ง โดยความมุ่งหมายความดีภายนอกก็ดี ความคิดและความประพฤติของคนทั้งปวงเหล่านั้นมักจะพาให้ใจเพื่อนไป โดยมีได้ตั้งใจจะแกล้ง เป็นเพราะไม่รู้รู้สึกตัวที่จะระวัง

เมื่อจะพูดถึงความรักเช่นนี้แล้ว แรกแลเห็นหนังสือก็ต้องเห็นว่าพ่อเหลวไหลเลื่อนหรือเคลือบแคลงกันแห่งคนไปเสียหมดไม่เชื่อถือใครเลย หรือไม่เห็นผู้ใดดีกว่าตัวเสียเลย แต่ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น พ่อต้องการนัก ที่จะให้มีผู้รักใคร่รับถือยกย่องให้มาก เว้นไว้แต่อยากจะทำให้รู้สึกตัวเลือกฟัน และให้รู้ความจริงเป็นอย่างไรแล้วและประพฤติดนโอบอ้อมอารีต่อคนทั้งปวงให้กว้างขวาง อย่าให้เขาในถ้อยคำที่ไม่ควรจะมา ควรจะมีความรักใคร่ต่อผู้ซึ่งมีน้ำใจจงรักภักดี ในเมื่อเขารักใคร่จะให้เป็นประโยชน์จริง ๆ ถึงหากว่าผู้ซึ่งจะรักใคร่รู้แล้วว่าไม่ทำประโยชน์อันใดให้ ก็ให้เป็นแต่เพียงไม่ถือมันเอาในการสำแดงความรักใคร่ อย่าให้ถึงสละละถอนฟาดฟันอย่างใด เป็นแต่ให้กำหนดรู้ในใจไว้เท่านั้น เมื่อจะกำหนดผู้ซึ่งรักใคร่แล้วขอกำหนดไว้เพียง ๔ จำพวกในขั้นนี้ก่อน คือ

พวกที่ ๑ นั้น คือ พ่อ ย่อมมีความรักใคร่ตั้งแต่กำเนิดมา จนโตถึงเพียงใด ก็อาจจะอวดได้ว่าเป็นผู้ที่รัก ยิ่งกว่าผู้รักอีกสามจำพวกอันจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ผู้ซึ่งรักจำพวกที่ ๒ คือ มารดา เมื่อว่าตามแบบโบราณที่เขานับแล้ว เขานับว่ามารดา รักมากกว่าบิดาจนในคาก็ใช้ “มาดาปิตุ อุပ္ปฐานัง การปฏิบัติมารดาบิดา” ยกมารดาเป็นใหญ่กว่าบิดา ก็เป็นความจริง ด้วยมารดาย่อมมีความรักใคร่ไม่เสื่อมถอย และฝังติดอยู่ในใจมิได้ขาด แต่ซึ่งพ่ออาจจะเอาความรักของจำพวกที่ ๑ คือ ตัวพ่อไปประมุขนั้นด้วยเหตุว่ามารดารักบุตร มักจะรักหลงไม่แลเห็นผิดชอบอันใด สุดแต่ลูกจะประพฤติอันใด ก็ยอมเห็นดี เป็นที่ชื่นชอบไปทุกอย่าง ใครจะกระทบกระทั่งอันใด ที่สุดจนตัวพ่อเอง ก็มักจะทำให้เข้าใจ ผิดไปว่าชะรอยจะไม่มีความรักใคร่ มีความมุ่งหมายใจรักใคร่ผู้อื่น จะตักเตือนว่ากล่าวอันใด ก็เป็นแต่ปรักปรำด้วยความหวังใจมุ่งหมายต่อลูกผู้อื่น ความรักเช่นนี้ย่อมทำให้ใจผู้ที่ถูกรักเสื่อมคลายไปจากวิจรรณปัญญา คือความพิจารณาว่าคำตักเตือนทั้งหลายนั้น เป็นคำแท้จริงมีประโยชน์หรือไม่ มารดารักมักจะรักไปด้วยความมัวเมามากกว่ารักด้วยความพิจารณา ฝ่ายพ่อรักนั้นไม่รักจู้จี้หรือมัวเมาเป็นเล่นโอละพ่อไปก็จริง แต่ความรักนั้นปรารถนาแต่ทางที่ดียอมแลเห็นสิ่งที่ไม่ดี จึงอาจจะประมุขสุว่าเป็นรักมีประโยชน์มากกว่า ซึ่งรักจำพวกที่ ๓ คือเป็นผู้รักใคร่จริง หวังประโยชน์จะให้ดีจริง แนะนำในทางที่ดี ซึ่งมีความรักใคร่เช่นนี้ ยังมีมากเท่าใดก็ยิ่งดี แต่ถึงดังนั้นผู้ซึ่งรักจำพวกที่ ๑ คือพ่อ

ผู้ที่รักที่ ๒ คือแม่ ก็ยังประหลาดด้วยเหตุใด ด้วยเหตุว่าธรรมตามนุษย์ที่เกิดมาในโลก ย่อมมีความรักตัวเป็นนอย่างยิ่ง รักบุตรเป็นที่ ๒ ผู้ซึ่งรักจำพวกที่ ๓ นั้น เขาย่อมรักด้วยเหตุ รักตัวเขาด้วยรักลูกเขาด้วยหมายความว่าได้ที่พึงพำนักสืบไปภายหน้า ถึงตัวจะไม่มุ่งหมายว่าจะได้ที่พึงแก่ตัว ก็จะได้เป็นที่พึงแก่บุตรสืบไป เขาจึงมีน้ำใจจงรักภักดีต่อโดยสุจริต แต่ส่วนพ่อซึ่งเป็นผู้รักใคร่จำพวกที่ ๑ เป็นผู้ซึ่งเป็นพ่อของตัวผู้ถูกรักนั่นเอง ไม่ต้องมีแยกออกไปอีกต่างหาก ถึงโดยว่าจะรักตัวมากกว่า ก็ย่อมตั้งใจว่าถ้าตัวล่วงลับไปแล้ว ลูกผู้ที่รักนั้นจะเป็นผู้อยู่แทนตัว ก็เหมือนกันกับจำพวกที่ ๓ ที่พึงตัวไม่หมายพียงก็หมายจะให้บุตรได้พียง แต่เขาต้องหมายบุตรเขา เช่นพ่อไม่มีที่หมายเพราะเหตุว่าผู้ที่ถูกรักนั้นเป็นตัวลูกเสียเองแล้วต่างบุคคลกันอยู่ดังนี้ เมื่อพิจารณา ก็คงจะเห็นได้ว่าผู้ใดจะรักมากกว่ากัน ฝ่ายมารดาซึ่งเป็นจำพวกที่รักใคร่ที่ ๒ ก็เหมือนกันโดยนัยนี้ แปลกแต่อยู่คำไปด้วยกันทั้งสองคนทั้งแม่ทั้งลูก และเชื่อว่าลูกคงจะมีความรักใคร่ตัวมากเป็นที่พึงพำนักแก่ตัวในเวลาเมื่อแก่เฒ่า หากตัดเด็ดเดี่ยวได้เหมือนดังพวกที่รักใคร่ที่ ๑ ซึ่งไม่ได้คิดจะหมายพียงพำนัก คิดแต่จะไว้ต่อตัว แต่ยังดีกว่าพวกที่ ๓ เพราะเหตุซึ่งไม่มีความมุ่งหมายต่อผู้อื่น ด้วยเหตุว่าเป็นลูกของตัวเอง

ผู้ซึ่งรักใคร่ที่ ๔ นั้น คือ ผู้ซึ่งหวังต่อความดี ซึ่งจะมียศศักดิ์และอำนาจในปัจจุบัน ทัศนถ้วน จะดีจะร้ายประการใดก็ตาม ถ้าได้ดีขึ้นแล้วเขาคงเป็นผู้มีบำเหน็จบำนาญ ได้รับความลาภและยศทันตาเห็น ซึ่งผู้รักจำพวกนี้ มักจะทำให้ถูกใจ ไม่ต้องเลือกว่าดีชั่ว และมักจะเป็นผู้ส่อเสียดให้เกิดความกินแหนงแคลงใจ ในระหว่างพวกที่รักที่ ๑ กับผู้ที่ถูกรักหรือพวกที่รักที่ ๑ กับผู้ที่รักที่ ๒ ด้วยกระทำให้เมามัวไปด้วย เหตุว่าผู้ที่รักที่ ๒ ย่อมถ้าเมามัวอยู่เป็นธรรมดาอยู่แล้ว มักจะประชันกันกับผู้ที่รักที่ ๓ ด้วยเหตุว่าผู้ที่รักที่ ๓ ย่อมมีเวลาและการชักนำจิตกร้อยไปกว่าผู้รักที่ ๔ ผู้รักที่ ๔ ย่อมประหลาดผู้รักที่ ๓ ได้ด้วยเหตุฉะนั้น ผู้รักที่ ๔ อยู่ข้างจะไม่สู้ดีอยู่บ้าง แต่ถึงดังนั้นไม่ควรจะตัดทิ้งเสีย ควรจะรับรักนั้นไว้ เพื่อให้เป็นที่อุดหนุน แท้จริงก็มีประโยชน์ได้มากเหมือนกัน เป็นแต่ให้พียงประมาทใจ รู้จำพวกบุคคล ว่าคนรักเรานั้นรักชั้นนี้ ๆ เป็น ๔ จำพวก ดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว แล้วประพฤติความดีตอบให้สม่าเสมอ ถ้าผูกพันผู้ซึ่งมีน้ำใจรักใคร่ทั้ง ๔ จำพวกนี้ไว้ได้ด้วยสติสัมปชัญญะ มิใช่เปลอ มิใช่หลงแล้ว จะเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญดีแก่ตนสืบไป ขอให้เข้าใจว่าคำสั่งสอนนี้ ไม่ได้ให้ตัดไมตรีจากผู้หนึ่งผู้ใด เป็นแต่ให้รู้ประมาท แต่อยู่ข้างจะลึกเข้าใจยาก ด้วยเหตุว่าได้กล่าวแล้วข้างต้นว่าจะแต่งให้พ้นจากกระทบกระทืออนยากนัก ถ้าอ่านแล้วและตริตรองสอบสวนไปหลาย ๆ เทียวก็คงจะเข้าใจได้ในคำสั่งสอนนี้ เมื่อมีเวลา จึงจะได้ว่าด้วยเรื่องอื่นต่อไป.

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ พร.

(เอกสารอ่านประกอบ)

พระบรมราโชวาท

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘

ขอจดหมายคำสั่งตามความประสงค์ให้แก่ลูก บรรดาซึ่งจะให้ออกไปเรียนหนังสือ ในประเทศยุโรป จงประพฤติตามโอวาทที่จะกล่าวต่อไปนี้

๑. การซึ่งจะให้ออกไปเรียนครั้งนี้ มีความประสงค์มุ่งหมายแต่จะให้ได้วิชาความรู้ อย่างเดียว ไม่มันหมายจะให้เป็นที่เกียรติยศชื่อเสียงอย่างหนึ่งอย่างใดในชั้นซึ่งยังเป็นผู้เรียนวิชา อยู่นี้เลย เพราะฉะนั้นที่จะไปครั้งนี้อย่าให้ไว้ยศว่าเป็นเจ้า ให้ถือเอาบรรดาศักดิ์เสมอลูกผู้มี ตระกูลในกรุงสยาม คืออย่าให้ใช้อิสริยยศไฮเนสบริชนนำหน้าชื่อ ให้ใช้แต่ชื่อเดิมของตัว เฉย ๆ เมื่อผู้อื่นเขาจะเติมหน้าชื่อหรือจะเติมท้ายชื่อตามธรรมเนียมอังกฤษเป็นมิสเตอร์หรือ เอสไควร์ก็ตามที่เถิด อย่าคัดค้านเขาเลย แต่ไม่ต้องใช้คำว่านายตามอย่างไทย ซึ่งเป็นคำนำของ ชื่อลูกขุนนางที่เคยใช้แทนมิสเตอร์ เมื่อเรียกชื่อไทยในภาษาอังกฤษบ่อย ๆ เพราะว่าเป็นภาษาไทยซึ่งจะทำให้เป็นที่พิงขัด ๆ หูไป

ขออธิบายความประสงค์ข้อนี้ให้ชัดว่า เหตุใดจึงได้ไม่ให้ไปเป็นยศเจ้า เหมือนอา ของตัวที่เคยไปแต่ก่อน ความประสงค์ข้อนี้ไว้ว่าจะเกิดขึ้นเพราะไม่มีความเมตตากรุณา หรือ จะปิดบังซ่อนเร้นไม่ให้รู้ว่าเป็นลูกอย่างนั้นเลย พ่อคงรับว่าเป็นลูก และมีความเมตตากรุณา ตามธรรมดาที่บิดาจะกรุณาต่อบุตร แต่เห็นว่าซึ่งจะเป็นยศเจ้าไปนั้นไม่เป็นประโยชน์อันใด แก่ตัวนัก ด้วยธรรมดาเจ้านายฝ่ายเขามีน้อย เจ้านายฝ่ายเรามีมาก ข้างฝ่ายเขามีน้อยตัวก็ยกย่อง ทำนุบำรุงกันใหญ่โตมากกว่าเรา ฝ่ายเราจะไปมียศเสมออยู่กับเขา แต่ความบริบูรณ์และยศ ศักดิ์ไม่เต็มทีเหมือนอย่างเขา ก็จะเป็นที่น้อยหน้าและเห็นเป็นเจ้านายเมืองไทยเร็วไป และถ้า เป็นเจ้านายแล้วต้องรักษาศักดิ์ในกิจการทั้งปวงที่จะทำทุกอย่างเป็นเครื่องล่อตาล่อหูคนทั้ง ปวงที่จะให้พอใจดูพอใจฟัง จะทำอันใดก็ต้องระวังตัวไปทุกอย่าง ที่สุดจนจะชื่อจ่ายอันใดก็ แพงกว่าคนสามัญ เพราะเขาถือว่ามันมี เป็นการเปลืองทรัพย์ในที่ไม่ควรจะเปลือง เพราะเหตุ ว่าถึงจะเป็นเจ้าก็ดี เป็นไพร่ก็ดี เมื่ออยู่ในประเทศมิใช่บ้านเมืองของตัวเอง ก็ไม่มีอำนาจที่จะทำ ฤทธิ์เดชอันใดไปผิดกับคนสามัญได้ จะมีประโยชน์อยู่หนึ่งแต่เพียงเข้าที่ประชุมสูง ๆ ได้ แต่ถ้าเป็นลูกมีตระกูลก็จะเข้าในที่ประชุมสูง ๆ ได้เท่ากันกับเป็นเจ้านายเอง เพราะฉะนั้นจึง ห้ามเสียว่าอย่าได้ไปอวดอ้างเอง หรืออย่าให้คนอื่นสอวอดอ้างว่าเป็นเจ้านายอันใด จงประพฤติ ให้ถูกต้องตามคำสั่งนี้

๒. เงินค่าที่จะใช้สอยในการเล่าเรียนกินอยู่แห่งหนึ่งทั้งปวงนั้นจะใช้เงินพระคลังข้างที่ คือเงินที่เป็นส่วนสิทธิ์ขาดแต่ตัวพ่อเอง ไม่ใช่เงินที่สำหรับจ่ายราชการแผ่นดิน เงินรายนี้ได้ ผากไว้ที่แบงก์ ซึ่งจะได้มีคำสั่งให้ราชทูตจ่ายเป็นเงินสำหรับเรียนวิชาชั้นต้น ๕ ปี ๆ ละ ๓๒๐ ปอนด์ เงิน ๑,๖๐๐ ปอนด์ สำหรับเรียนวิชาชั้นหลังอีก ๕ ปี ๆ ละ ๔๐๐ ปอนด์เงิน ๒,๐๐๐ ปอนด์ รวมเป็นเงิน ๓,๖๐๐ ปอนด์ จะได้รู้วิชาเสร็จสิ้นอย่างช้าใน ๑๐ ปี แต่เงินนี้ผากไว้ในแบงก์คง จะมีดอกเบี้ยมากขึ้น เหลือการเล่าเรียนแล้วจะได้ใช้ประโยชน์ของตัวเองตามชอบใจ เป็นส่วนยก ให้เงินส่วนของใครจะลงชื่อเป็นของผู้นั้นผากเอง แต่ในกำหนดยังไม่ถึงอายุ ๒๑ ปีเต็ม จะเรียกเอาเงินใช้สอยเองมิได้ จะตั้งผู้จัดการแทนไว้ที่นอกให้เป็นผู้ช่วยจัดการไป เงินผากไว้แห่งใด เท่าใด และผู้ใดเป็นผู้จัดการจะได้ทำหน้าที่มอบให้อีกฉบับหนึ่ง สำหรับที่จะได้ไปทวงเอา ในเวลาต้องการได้

การซึ่งใช้เงินพระคลังข้างที่ ไม่ใช่เงินแผ่นดินอย่างเช่นเคยจ่ายให้เจ้านายและบุตร ข้าราชการไปเล่าเรียนแต่ก่อนนั้น เพราะเห็นว่ามียศมากด้วยกัน การซึ่งให้มีโอกาสและให้ทุน- ทรัพย์ซึ่งจะได้เล่าเรียนวิชานี้ เป็นทรัพย์มรดกอันประเสริฐดีกว่าทรัพย์เงินทองอื่น ๆ ด้วย เป็นของติดตัวอยู่ได้ไม่มีอันตรายที่จะเสื่อมสูญ ลูกคนใดที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี หรือไม่มี สติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี ก็จะต้องส่งไปเรียนวิชาทุกคนตลอดโอกาสที่จะเป็นไปได้ เหมือน หนึ่งได้แบ่งทรัพย์มรดกให้แก่ลูกเสมอ ๆ กันทุกคน ก็ถ้าจะใช้เงินแผ่นดินสำหรับให้ไปเล่าเรียน แก่ผู้ซึ่งมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด กลับมาไม่ได้ทำราชการค้ำกับเงินแผ่นดินที่ลงไป ก็จะเป็นที่ ดีเดียวของคนบางจำพวกว่ามีลูกมากเกินไป จนต้องใช้เงินแผ่นดินเป็นค่าเล่าเรียนมากมายเหลือ เกิน แล้วช้าไม่เลือกเฟ้นเอาแต่ที่เฉลียวฉลาดจะได้ราชการ คนโง่คนงาก็เอาไปเล่าเรียนให้ เปลืองเงิน เพราะค่าที่เป็นลูกของพ่อไม่อยากจะให้มีมรดกที่พูดดีเดียนเกี่ยวข้องกับความปลอดภัย ซึ่งจะสงเคราะห์แก่ลูกให้ทั่วถึงโดยเที่ยงธรรมนี้จึงมิได้ใช้เงินแผ่นดิน

อีกประการหนึ่งเล่า ถึงว่าเงินพระคลังข้างที่นั่นเองก็เป็นเงินส่วนหนึ่งในแผ่นดิน เหมือนกัน เว้นแต่เป็นส่วนที่ยกให้แก่พ่อใช้สอยการในตัว มีทำการกุศลและสงเคราะห์บุตร ภรรยา เป็นต้น เห็นว่าการสงเคราะห์ด้วยเล่าเรียนดังนี้เป็นดีกว่าอย่างอื่น ๆ จึงได้เอาเงินรายนี้ ใช้เป็นการมีคุณต่อแผ่นดิน ที่ไม่ต้องแบ่งเงินแผ่นดินมาใช้เป็นค่าเล่าเรียนขึ้นอีกส่วนหนึ่งและ พ้นจากคำคัดค้านต่าง ๆ เพราะเหตุที่พ่อเอาเงินส่วนที่พ่อจะได้ใช้เองนั้นออกให้ค่าเล่าเรียนด้วย เงินรายนี้ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะแทรกแซงว่าควรใช้อย่างนั้น ไม่ควรใช้อย่างนั้นเลย

๓. จงรู้สึกตัวเป็นนิจเถิด ว่าเกิดมาเป็นเจ้านายมียศบรรดาศักดิ์มากจริงอยู่ แต่ไม่ เป็นการจำเป็นเลยว่าผู้ใดเป็นเจ้าของแผ่นดินขึ้น จะต้องใช้ราชการอันเป็นช่องที่จะหาเกียรติยศชื่อเสียงและทรัพย์สมบัติ ถ้าจะว่าตามการซึ่งเป็นมาแต่ก่อน เจ้านายซึ่งจะหาช่องทำราชการได้

ยากกว่าลูกขุนนาง เพราะเหตุที่เป็นผู้มีวาสนาบรราดาศักดิ์มาก จะรับราชการในตำแหน่งต่ำ ๆ ซึ่งเป็นกระโถนครั้งแรก คือเป็นนายรองหุ้มแพรมหาดเล็ก เป็นต้น ก็ไม่ได้เสียแล้ว จะไปตั้งแต่งให้ว่าการใหญ่โตสมแก่ยศศักดิ์ เมื่อไม่มีวิชาความรู้และสติปัญญาพอที่จะทำการในตำแหน่งนั้นไปได้ ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นเจ้านายจะเป็นผู้ได้ทำราชการมีชื่อเสียงดี ก็อาศัยได้แต่สติปัญญาความรู้และความเพียรของตัว เพราะฉะนั้นจึงอุตสาหะเล่าเรียนโดยความเพียรอย่างยิ่ง เพื่อจะได้มีโอกาสที่จะทำการให้เป็นคุณแก่บ้านเมืองของตัวและโลกที่ตัวได้มาเกิด ถ้าจะถือว่าเกิดมาเป็นเจ้านายแล้วนิ่ง ๆ อยู่จนตลอดชีวิตก็เป็นสบายดังนั้น จะไม่ผิตอันใดกับสัตว์ดิรัจฉานอย่างเลวนัก สัตว์ดิรัจฉานมันเกิดมาากิน ๆ นอน ๆ แล้วก็ตาย แต่สัตว์บางอย่างยังมีหนังมีเขา มีกระดูกเป็นประโยชน์ได้บ้าง แต่ถ้าคนประพฤต้อย่างเช่นสัตว์ดิรัจฉานแล้ว จะไม่มีประโยชน์อันใดยิ่งกว่าสัตว์ดิรัจฉานบางพวกไปอีก เพราะฉะนั้น จึงอุตสาหะที่จะเรียนวิชาเข้ามาเป็นกำลังที่จะทำตัวให้ดีกว่าสัตว์ดิรัจฉานให้จงได้ จึงจะนับว่าเป็นการได้สนองคุณพ่อ ซึ่งได้คิดทำนุบำรุงเพื่อจะให้ดีตั้งแต่เกิดมา

๔. อย่าได้ถือตัวว่าตัวเป็นลูกเจ้าแผ่นดิน พ่อมีอำนาจยิ่งใหญ่อยู่ในบ้านเมือง ถึงจะเกะกะไม่กลัวเกรงคุมเหงผู้ใด เขาก็คงจะมีความเกรงใจพ่อ ไม่ต่อสู้หรือไม่อาจฟ้องร้องว่ากล่าวการซึ่งเชื่อใจดังนั้นเป็นการผิดแท้ทีเดียว เพราะความปรารถนาของพ่อไม่อยากจะให้ลูกมีอำนาจที่จะเกะกะอย่างนั้นเลย เพราะรู้เป็นแน่ว่าเมื่อรักลูกเกินไป ปล่อยให้ไม่กลัวใครและประพฤตการชั่วดังนั้น คงจะเป็นโทษแก่ตัวลูกนั่นเองทั้งในปัจจุบันอนาคต เพราะฉะนั้นจึงรู้เถิดว่าถ้าเมื่อได้ทำความผิดเมื่อใดจะได้รับโทษโดยทันที การที่มีพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินนั้นจะไม่เป็นการช่วยเหลืออุดหนุนแก้ไขอันใดได้เลย อีกประการหนึ่งชีวิตสังขารของมนุษย์ไม่ยั่งยืนยืนยาวเหมือนเหล็กเหมือนศิลา ถึงโดยว่าจะมีพ่ออยู่ในขณะหนึ่ง ก็คงจะมีเวลาที่ไม่ได้ขณะหนึ่งเป็นแน่แท้ ถ้าประพฤตความชั่วเสียแต่ในเวลามีพ่ออยู่แล้ว โดยจะปิดบังซ่อนเร้นอยู่ได้ด้วยอย่างหนึ่งอย่างใด เวลาไม่มีพ่อความชื่อนั้นคงจะปรากฏเป็นโทษติดตัวเหมือนเงาตามหลังอยู่ไม่ขาด เพราะฉะนั้นจึงเป็นคนอ่อนน้อม วาง่ายสอนง่าย อย่าให้เป็นทิฐิมานะไปในทางที่ผิด จงประพฤตตัวหันมาทางที่ชอบที่ถูกอยู่เสมอเป็นนิจเถิด จงละเว้นทางที่ชั่ว ซึ่งรู้ได้เองแก่ตัวหรือมีผู้ตักเตือนแนะนำให้รู้แล้ว อย่าให้ล่วงให้เป็นที่ไปได้เลยเป็นอันขาด

๕. เงินทองที่จะใช้สอยในค่ากินอยู่ นุ่งห่ม หรือใช้สอยเบ็ดเสร็จทั้งปวง จงเขมดเขม่งใช้แต่เพียงพอก่อนญาติให้ใช้ อย่าทำใจโตมือโตสรุ่ยสรุ่ย โดยถือตัวว่าเป็นเจ้านายมั่งมีมาก หรือถือว่าพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินมีเงินทองถมไป ขอบอกเสียให้รู้แต่ต้นมือว่า ถ้าผู้ใดไปเป็นหนี้มาจะไม่ยอมใช้หนี้ให้เลย หรือถ้าเป็นการจำเป็นจะต้องใช้ จะไม่ใช่เปล่าโดยไม่มีโทษแก่ตัวเลย ฟังรู้เถิดว่าต้องใช้หนี้เมื่อใดที่จะต้องรับโทษเมื่อนั้นพร้อมกัน อย่าเชื่อถ้อยคำผู้ใด หรืออย่าหามาใจว่าโดยจะใช้สรุ่ยสรุ่ยไปเหมือนอย่างเช่นคนเขาไปแต่ก่อน ๆ แต่พ่อเขาเป็นขุนนางเขายังใช้กัน

ได้ไม่ว่าไรกัน ถ้าคิดดังนั้นคาดดังนั้นเป็นผิดแท้ทีเดียว พอรักลูกจริง แต่ไม่รักลูกอย่างชนิดนั้นเลย เพราะรู้เป็นแน่ถ้าจะรักอย่างนั้น ตามใจอย่างนั้น จะไม่เป็นการมีคุณอันใดแก่ตัวลูกผู้ได้รับความรักนั้นเลย เพราะจะเป็นผู้ไม่ได้วิชาที่ปรารถนาจะให้ได้ จะไปได้แต่วิชาที่จะทำให้เสียชื่อเสียงและได้ความร้อใจอยู่เป็นนิจ จงนึกไว้ให้เสมอว่าเงินทองที่แลเห็นมาก ๆ ไม่ได้เป็นของหามาได้โดยง่ายเหมือนเวลาที่จ่ายไปจ่ายนั้นเลย เงินที่ส่วนตัวได้รับเบี้ยหวัดหรือเงินกลางปี อยู่เสมอนั้น ก็ด้วยอาศัยเป็นลูกพ่อ ส่วนเงินที่พ่อได้หรือลูกได้เพราะพ่อนั้น ก็เพราะอาศัยที่พ่อเป็นผู้ทำนุบำรุงรักษาบ้านเมือง และราษฎรผู้เจ้าของทรัพย์นั้นก็เฉลี่ยเรียไรกันมาให้ เพื่อจะให้เป็นการกำลังที่จะหาความสุขคุ้มกับค่าที่เหน็ดเหนื่อยที่ต้องรับภาระในตำแหน่งอันสูง คือ เป็นผู้รักษาความสุขของเขาทั้งปวง เงินนั้นไม่ควรจะมาจำหน่ายในการที่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นเรื่อง และเป็นการไม่มีคุณกลับให้โทษแก่ตัว ต้องใช้แต่ในการจำเป็นที่จะต้องใช้ ซึ่งจะเป็นการมีคุณประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นในทางชอบธรรม ซึ่งจะเอาไปกอบโกยใช้หนี้ให้แก่ลูกผู้ทำความชั่วจนเสียทรัพย์ไปนั้น สมควรอยู่หรือ เพราะฉะนั้นจึงต้องว่าไม่ยอมที่จะใช้หนี้ให้ โดยว่าจะต้องใช้ให้ก็จะต้องมีโทษเป็นประกัน มันใจว่าจะไม่ต้องใช้อีก เพราะจะเซ็ดหลาบในโทษที่ทำนั้นจึงจะยอมให้ใช้ได้ ใช้ให้เพราะจะไม่ให้ทรัพย์ผู้อื่นสูญเสียเท่านั้น ไซ้จะไซ้ให้โดยความรักใคร่อย่างบิดาให้บุตรเมื่อมีความยินดีต่อความประพฤติของบุตรนั้นเลย เพราะฉะนั้นจงจำไว้ ตั้งใจอยู่ให้เสมอว่า ตัวเป็นคนจน มีเงินใช้เฉพาะแต่ที่จะรักษาความสุขของตัวพอสมควรเท่านั้น ไม่มั่งมีเหมือนใคร ๆ อื่น และไม่เหมือนกับผู้ดีฝรั่งเลย ผู้ดีฝรั่งเขามั่งมีสืบตระกูลกันมาด้วยได้ดอกเบียค่าเช่าต่าง ๆ ตัวเองเป็นผู้ได้เงินจากราษฎรเลี้ยง พอสมควรที่จะเลี้ยงชีวิตและรักษาเกียรติยศเท่านั้น อย่าไปอวดมั่งอวดมีทำเทียบเทียมเขาให้ฟุ้งชานไปเป็นอันขาด

อีกอย่างหนึ่ง จะนึกเอาเองว่าถึงโดยเป็นหนี้สินลงอย่างไร พ่อจะไม่ใช้หรือจะให้ใช้ก็กลัวต้องทำโทษ คิดว่าเงินทองของตัวที่ได้ปีหนึ่ง ๆ มีอยู่ทั้งเบี้ยหวัดและเงินกลางปี เวลาฮอกไปเรียนไม่ได้ใช้เงินรายนี้เก็บรวมอยู่เปล่า ๆ จะเอาเงินรายนี้ใช้หนี้เสีย ต่อไปก็คงได้ทุกปี ซึ่งจะคิดอย่างนี้แล้วจับจ่ายเงินทองจนต้องเป็นหนี้กลับเข้ามานั้น ก็เป็นการไม่ถูกเหมือนกัน

เพราะว่าผลประโยชน์อันใดที่จะได้อยู่ในเวลามีพอกับเวลาไม่มีพอนั้น จะถือเอาเป็นแน่ว่าจะคงที่อยู่นั้นไม่ได้ และยิ่งเป็นผู้ใหญ่ขึ้นก็จะมีบ้านเรือนบุตรภรรยามากขึ้น คงต้องใช้มากขึ้น เงินที่จะได้นั้นบางทีก็ไม่พอ จะเชื่อว่าวิชาที่ตัวไปเรียนจะเป็นเหตุให้ได้ทำราชการ ได้ผลประโยชน์หันใช้หนี้ก็เชื่อไม่ได้เพราะเหตุที่ตัวเป็นเจ้านาย ถ้าบางทีจะเป็นเวลาขีดขัดข้อง เพราะเป็นเจ้านายนั้น ก็จะทำอะไรไม่ได้เลย ถ้าจะหันไปข่างท่ามาหากิน ซึ่งเป็นการยากที่จะทำเพราะเป็นเจ้าเหมือนกันคือ ไปรับจ้างเขาเป็นเสมียนไม่ได้ เป็นต้น เมื่อทุนรอนที่มีเอาไปใช้หนี้เสียหมดแล้ว จะเอาอันใดเป็นทุนรอนท่ามาหากินแล้ว เพราะฉะนั้นจึงว่าถ้าจะคิดใช้อย่างเช่นนี้

ซึ่งตัวจะคิดเห็นว่าเป็นอันไม่ต้องกวนพอแล้วนั้น ก็ยังเป็นการเสียประโยชน์ภายนอกมาก ไม่ควรจะทำให้มีให้เพิ่มขึ้น

๖. วิชาที่จะออกไปเรียนนั้น ก็คงต้องเรียนภาษาและหนังสือในสามภาษา คืออังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ให้ได้แม่นยำชัดเจนคล่องแคล่วจนถึงแต่งหนังสือได้สองภาษาเป็นอย่างน้อย เป็นวิชาหนังสืออย่างหนึ่ง กับวิชาเลขให้เรียนรู้คิดใช้ได้ในการต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่งนี้เป็นต้น วิชาสองอย่างที่จำเป็นจะต้องเรียนให้รู้ให้ได้จริง ๆ เป็นขั้นต้น แต่วิชาอื่น ๆ ที่จะเรียนต่อไป ให้เป็นวิชาชำนาญพิเศษในกิจการข้างวิชานั้น จะตัดสินใจเป็นแน่นอนว่าให้เรียนสิ่งใดในเวลานี้ ก็ยังไม่ควร จะต้องไว้เป็นคำสั่งต่อภายหลัง เมื่อรู้วิชาขั้นต้นพอสมควรแล้ว แต่บัดนี้จะขอตั้งเตือนอย่างหนึ่งก่อนว่า ซึ่งให้ออกไปเรียนภาษาวิชาการในประเศยุโรปนั้น ไซ้ว่าจะต้องการเอามาใช้แต่เฉพาะภาษาฝรั่งเศสหรืออย่างฝรั่งเศสอื่นอย่างเดียวนั้น ภาษาไทยและหนังสือไทยซึ่งเป็นภาษาของตัวหนังสือของตัวคงจะต้องใช้อยู่เป็นนิจ จึงเข้าใจว่าภาษาต่างประเทศนั้นเป็นแต่พื้นของความรู้ เพราะวิชาความรู้ในหนังสือไทยที่มีผู้แต่งไว้เป็นแต่ของเก่า ๆ มีน้อย เพราะมิได้สมาคมกับชาติอื่นช้านาน เหมือนวิชาการในประเศยุโรปที่ได้สอบสวนซึ่งกันและกันจนเจริญรุ่งเรืองมากแล้วนั้น ฝ่ายหนังสือไทยจึงไม่พอที่จะเล่าเรียน จึงต้องไปเรียนภาษาอื่นเพื่อจะได้เรียนวิชาให้กว้างขวางออก แล้วจะเอากลับลงมาใช้เป็นภาษาไทยทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจะถึงภาษาของตัวให้ลืมน้อยคำที่จะพูดให้สมควรเสีย หรือจะลืมนิสัยเขียนหนังสือไทยที่ตัวได้ฝึกหัดแล้วเสียนั้นไม่ได้เลย ถ้ารู้แต่ภาษาต่างประเทศ ไม่รู้เขียนอ่านแปลลงเป็นภาษาไทยได้ ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด ถ้าอย่างนั้นหาจ้างแต่ฝรั่งมาใช้เท่าไรเท่าไรก็ได้ ที่ต้องการนั้นต้องให้กลับแปลภาษาต่างประเทศลงเป็นภาษาไทยได้ แปลภาษาไทยออกเป็นภาษาต่างประเทศได้ จึงจะนับว่าเป็นประโยชน์ อยาตั้งตัวเองว่าได้ไปว่าเรียนภาษาฝรั่งเศสแล้วลืมภาษาไทย กลับเห็นเป็นการเก๋การเก๋อย่างเช่นนักเรียนบางคนมักจะเห็นผิดไปดังนั้น แต่ที่จริงเป็นการเสียที่ควรจะติเตียนแท้ทีเดียว เพราะเหตุฉะนั้นในเวลาทีออกไปเรียนวิชาอยู่ ขอบังคับว่าให้เขียนหนังสือถึงพ่อทุกคน อย่างน้อยเดือนละฉบับ เมื่อเวลายังเขียนหนังสืออังกฤษไม่ได้ก็เขียนมาเป็นหนังสือไทย ถ้าเขียนหนังสืออังกฤษหรือภาษาหนึ่งภาษาใดได้ ให้เขียนภาษาอื่นนั้นมาฉบับหนึ่ง ให้เขียนคำแปลเป็นหนังสือไทยอีกฉบับหนึ่ง ติดกันมาอย่าให้ขาด เพราะเหตุที่ลูกยังเป็นเด็กไม่ได้เรียนภาษาไทยแน่นอนมั่นคง ก็ให้อาศัยได้ถามครูไทยที่ออกไปอยู่ด้วย หรือคั่นดูตามหนังสือภาษาไทย ซึ่งได้จัดออกไปให้ด้วย คงจะพอหาถ้อยคำที่จะใช้แปลออกเป็นภาษาไทยได้ แต่หนังสือไทยที่จะเป็นกำลังช่วยอย่างนี้ยังมีน้อยจริง เมื่อเขียนเข้ามาคำใดผิดจะติเตียนออกไปแล้วจงจำไว้ใช้ให้ถูกต้องไปภายหลัง อยาให้มีความกลัวความกระดากว่าจะผิด ให้ทำตามทีเต็มความอดสาหะความแน่ใจว่าเป็นถูกแล้ว เมื่อผิดก็แก้ไปไม่เสียหายอันใด

๗. จงรู้ว่าการเล่าเรียนของลูกทั้งปวงนั้น อาของเจ้า กรมหมื่นเทววงศวโรประการ ได้รับปฏิญาณต่อพ่อว่า จะตั้งใจอุทิศสละเป็นธุระในการเล่าเรียนของลูกทั้งปวง ทั้งในปัจจุบัน และภายหน้า พ่อได้มีความวางใจมอบธุระสิทธิ์ขาดแก่กรมหมื่นเทววงศวโรประการเป็นธุระ ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในกรุงเทพฯ เมื่อมีธุระขัดข้องประการใดให้มีหนังสือมาถึงกรมหมื่นเทววงศวโร ก็จะรู้ตลอดได้ถึงพ่อ และกรมหมื่นเทววงศวโร นั้นคงจะเอาธุระทำนุบำรุงทุกสิ่งทุกอย่างให้ สำเร็จตลอดไปได้ ส่วนที่ในประเทศยุโรปนั้นถ้าไปอยู่ในประเทศใดที่มีราชทูตของเราอยู่ ราชทูตคงจะเอาเป็นธุระดูแลทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อมีการขัดข้องลำบากประการใด จงชี้แจงความ ให้ท่านราชทูตทราบ คงจะจัดการได้ตลอดไป เมื่อไปอยู่ในโรงเรียนแห่งใด จงประพฤติการให้ เรียบร้อยตามแบบอย่างซึ่งเขาตั้งลงไว้ อย่าเกะกะวุ่นวาย เชื่อตัวเชื่อฤทธิ์ไปต่าง ๆ จงอุตส่าห์ พากเพียรเรียนวิชาให้รู้มาได้ช่วยกำลังพ่อเป็นที่ชื่นชมยินดีสมกับที่ที่มีความรักนั้นเถิด
